

Tore Nyberg

Adam av Bremen och Florenslistan

Adam av Bremens *Gesta* och den förmodade förlagan till den s.k. Florenslistan ligger i tiden ca. 30 år från varandra. Adams verk skrevs omkring år 1070, Florenslistans förlaga ingår i förberedelserna till upprättandet av den nordiska kyrkoprovinsen med ärkesätet i Lund år 1104. Om de båda källorna var för sig existerar en omfattande forskning. Uppgiften att sammanföra dem och jämföra dem med varandra för att undersöka om de döljer spår av en förändringsprocess har däremot inte tagits upp i tillräcklig utsträckning. Frågan kan alltså ställas, om vi kan hämta upplysningar om förändringar i den kyrkliga indelningen av Nordens landskap under perioden 1070–1100 genom att analysera de två källskrifterna och jämföra resultatet av dessa analyser.

Följande undersökning består av en handskriftsanalys, en bl.a. paleografisk genomgång av den bevarade avskriften av Florenslistan, och en namnundersökning, en genomgång av logiska och reala kombinationsmöjligheter av ort- och områdesnamn. Undersökningen inleds med några synpunkter på Adam av Bremen som källa.

Metodiskt kan undersökningen klassificeras som källanalys i positivistisk tradition. Med hänsyn till möjligheterna för en nutida läsare att förstå vad Adam samt Florenslistans upphovsman och avskrivare menat och tänkt, är det rimligt att utgå från de två litterära genrer, som upphovsmännen till de båda källorna använt sig av och som därmed tjänat som modell för dem: "ärkebiskopshistorien" (Adam) och "provincialet" (Florenslistan). Bägge de behandlade författarna har skapat sitt resp. verk inom dessa genrer och deras avsikt med verket måste antas ligga inom ramen för ändamålet med den genre, de valt att uttrycka sig i, om inte motsatsen direkt kan påvisas. Sagt med andra ord: Adam förutsätts inte ha velat vara folklivsforskare, eftersom han valt ärkebiskopskrönikan som genre, och Florenslistans författare förutsätts inte ha önskat skriva en geografisk traktat, eftersom han valt provincialet som genre.

Adam, en i klassisk och senklassisk litteratur bildad man, var varken historiker, geograf eller folklivsforskare utan framför allt kristen och missionär, en man vars främsta kunskapskälla var bibeln och som såg det kristna budskapets utbredande som historiens mål. En sådan man kan ha använt ett "missionsstrategiskt betraktelsesätt", för att ta upp en av C.J. Hallencreutz införd term.¹ Att se händelseförloppet, som Adam skildrar, i "missionsstrategiska" kategorier

måste därför anses vara det mest kongeniala sättet att läsa hans text. Väntar man sig däremot, att hans uppgifter skall ha samma källkritiska kvaliteter som vetenskaplig historieskrivning eller folklivsskildring i modern tid, så läser man hans text med felaktiga glasögon och riskerar i hög grad att missförstå den. Adams upplysningar förtjänar tilltro, när man läser hans verk som historia om missionen.

I en av de fyra förstudierna i 80-talets nyöversättning till svenska av Adam av Bremen behandlas Adams perspektiv på den nordiska missionen.² Tankar i samma riktning hade formulerats i en avhandling,³ som också gick in på förloppet under 1000-talets sista årtionden. Uppgiften att följa ett händelseförlopp mellan två bevarade källor är problematisk när det nästan inte finns något inhemskt, säkert daterbart material mellan de två punkterna att stödja sig på. Det är därför nödvändigt med några ord om källvärdet framför allt i Adams upplysningar, och därmed om de källor, han använt.

I litteraturen saknas en översikt över forskarnas syn på Adams källor och sagesmän. Adam själv hänvisar både till missionsbiskopar och till Danmarks kung Sven Estridsen som sina sagesmän om svenska förhållanden — enighet råder om att han inte själv besökt Sverige. Vad Adams vetande är värt, avgörs därför genom källkritiska överväganden omkring hans sagesmäns vederhäftighet — hans egna utsagor räcker inte till.⁴ Man torde kunna beteckna en stor del av Adams upplysningar om Sverige som postulat, vilande på graden av hans tilltro till sina sagesmän.

Adam uppger många gånger Sven Estridsen som sin sagesman för dansk historia. När det gäller svenska förhållanden, omtalar han ofta Svens vistelse i Sverige i 12 år under Anund Jakob,⁵ som anses avliden omkring 1050. Upplysningen härstammar rimligtvis från kung Sven själv. Kung Svens sverigevistelse har man på grund härav accepterat och velat datera till tiden före 1050. Här emot har hävdats att Sven Estridsen måste ha varit född så sent, att han inte har kunnat tillbringa 12 år i Sverige i vuxen ålder före ca 1050.⁶ Mot detta har åter hänvisats till att Sven efter den norske Magnus den Godes kungatid i Danmark (han dog 1047) inledde dansk återerövring av landet från öst (Skåne) och avslutade denna genom segern i slaget vid Niså mot Harald Hårdråde 1064,⁷ varför han under denna period inte skulle ha kunnat uppehålla sig i Sverige. Denna tolkning har fått stöd från numismatisk forskning, som hävdar att den danska myntsmedjan följt kung Sven från Skåne till Själland och Fyn dessa år.⁸ Erik Arups tanke att Sven Estridsen skulle ha tillbragt en händelsefattig period på 12 år 1050—1062 i Sverige syns därför mindre sannolik. Det innebär att Adams upplysningar om Sverige via Sven Estridsen måste hänföra sig till förhållanden som ligger före ca. 1050. Vill man helt förneka att kung Sven kan ha uppehållit sig 12 år i Sverige,⁹ står möjligheten givetvis öppen, att Adam för att markera, hur väl Sven Estridsen kände till Sverige, kan ha överdrivit kungens sverigevistelsestid. Även kungen själv kan ha överdrivit eller "rundat upp" det antal år, han skulle ha tillbragt i Sverige. Men uppgiften "tolv år" behöver inte förutsätta en sammanhängande tidsperiod, och "år" kan efter fornnordisk

åskådning också beteckna "vinter", vilket öppnar möjligheten för att kungen gjort upprepade kortare besök i Sverige, varav en del kan ha infallit på 1050-talet. I så fall skulle Adams upplysningar om Sverige via kung Sven också kunna hänföra sig till tiden efter 1050. Med tanke på att Adams verk var färdigt omkring 1072 kan det ha en viss betydelse, hur gamla hans upplysningar genom Sven Estridsen var. En forskare har nyligen¹⁰ anslutit sig till tidigare gällande uppfattning, att Sven vistats i Sverige i en 12-årig exil före ca 1050.

Utom själva Svens exil i Sverige nämns kungen hos Adam i samband med svenska förhållanden bara på ställen, som har att göra med Svens förtjänster om kristendomens framsteg i Sverige. I III,18 heter det: "... missionen bland Nordens folkslag fick genom kung Svens medverkan ständigt allt större och lyckligare framgångar", och i III,54: "Kristendomen blev av denne kung Sven vitt och brett spridd bland långt bort boende folk." Det latinska uttrycket i III,54, *in exteris nationes longe lateque diffusa est*, liknar II,73: *qui retulit nobis Iacobo regnante christianitatem late in Sueonia diffusam esse*, och III,18: *Legatio borealium nationum cooperante Suein rege prosperis semper aucta est incrementis*. Utsagan är i stort sett densamma. Utom att Adam också hänför upplysningen om martyren Erik i Sverige till kung Sven (III,54), är detta allt om Sverige, som Adam uttryckligen säger sig ha hört av Sven. Men man kan räkna med att också andra upplysningar om Sverige, där Adam inte återoppar sig på Sven, i verkligheten ändå kan härstamma från kungen. Det är här, dateringen av Svens sverigepuppehåll blir av betydelse, för ligger det i tiden före 1050, kan man räkna med att många av Adams upplysningar om Sverige avser förhållanden från omkring denna tid, refererade för Adam tidigast vintern 1066/67, den vinter Adam tillträdde sitt uppdrag i Bremen. Kungen var då en segerrik härskare som inte behövde riskera att bli emotsagd i det han berättade för Adam. Han har kunnat ge en tillrättalagd skildring av händelser och situationer, om han så ville. Källkritiken skall inte riktas mot Adam, utan mot den eventuella tendens, som kan gömma sig i kung Svens upplysningar. Kungens tendens kan ha varit att avrunda bilden av Sverige så starkt, att Adam var nöjd och inte sökte flera upplysningar hos andra. Detta och tidsavståndet gör, att många av Adams upplysningar om Sverige kanske inte, som i allmänhet hävdas, avser förhållanden från tiden omkring 1070, utan återspeglar en situation tjugo till trettio år tidigare. Därmed blir avståndet till Florenslistans tillkomsttid större än man normalt räknat med. Nedskrivningen av de upplysningar, Adam mottagit, måste däremot placeras till åren 1068—72.

Politik och mission under perioden 1070—1100

Perioden 1070—1100 präglas av ett generationsskifte i de nordiska härskarhusen. I Danmark stod kung Svens söner med olika mödrar på tur vid kungavalen efter Svens död 1074 eller 1075: först Harald, 1080 Knut, 1086 Oluf Hunger, 1095 Erik Ejegod, som tog sig an sin bror Knuts helgonrykte och 1099 fick påv-

lig tillåtelse att låta skrinlägga Knut i Odense, vilket skedde 1100.¹¹ Erik var huvudpersonen i strävandena att göra Norden till en egen kyrkoprovins under ledning av en ärkebiskop i Lund, vilket lyckades 1104. Därmed löstes Norden kyrkligt från avhängigheten under den tyske ärkebiskopen i Hamburg-Bremen. I Sverige omtalar Adam Stenkil som redan avliden (omkring 1066), och man förmodar att de i urkunder¹² nämnda Inge och Halsten, söner till "den mycket kristne kung Stenkil", regerat det följande årtiondet, efter Håkan "Röde". I Norge föll Harald Hårdråde på englandsfärd 1066 och efterträddes av sin son Olav Haraldsson kallad Kyrre, 1066—1093.

Enligt Adams status omkring 1070 hade missionen nått olika långt i de tre nordiska länderna. I "danernas land", säger han, hade evangeliet redan slagit rot, landet var fullt av kyrkor (statistik meddelas) och indelat i åtta stift, biskoparna (med namn) stod i nära kontakt med ärkebiskopen Adalbert i Hamburg-Bremen som deras förman (1039—1072). I "sveonernas land" existerade ett Skara stift, varifrån man planerade kristendomens fortsatta utbredande i tre riktningar: via det redan kristna Sigtuna mot hednatemplet Ubsola, via Birka till andra sidan havet, och via de delvis kristna skridfinnarna i riktning *Hal-singland*, som skulle bli stiftscentrum. I "nordmännens land" däremot var hindren i form av vidskepelse och "trollkarlar" flera, stiftsindelningen var inte genomförd och endast två platser omtalas som stiftscentra, Trondheim och Viken, dvs. Oslofjorden. Men Nordens förste helige kung, som givit sitt liv för kristendomen, fanns i Norge, han vördades i Trondheim och från alla omkringboende folk vallfärdade man till hans grav.

Respekten för ärkebiskopen av Hamburg-Bremen är ringa bland nordmännen, hävdar Adam. Utsagan kan förklaras som eko av Sven Estridsens framställning av den tid, kungen utkämpade sin kamp mot Norge. Bristen på respekt kan bara ha blivit värre med Bremens minskade betydelse som ärkebiskopssäte efter Adalberts död 1072 och investiturstridens utbrott 1080 genom Henrik IV:s (1056—1106) utnämning av en ny påve, Clemens III (1080—1100) i stället för Gregorius VII (1073—1085). Den välkända striden mellan de två makterna handlade bara delvis om investituren, dvs. utnämningen av biskopar, lika mycket om biskoparnas länsförvaltning på kungens vägnar. En sådan strid kunde bara uppstå i ett utvecklat feodalt samhällssystem men fick efterverkningar i Norden genom att de hamburgska ärkebiskoparna ställde sig på den tyska kungamakts sida.

Följden för Norden var att påvarna inte längre kunde räkna med Hamburg-Bremen som lojal samarbetspartner och därför kastade blickarna mot de nordiska rikena och deras kristendom. I detta läge måste nordiska härskare välja: antingen hålla sig till den tyska sidan och dess påvedöme, eller till motparten, Gregorius VII och hans efterföljare. De var i detta läge tillgängliga för kyrkliga argument och kunde påverkas att lösgöra sig från ärkebiskopen av Hamburg-Bremen. Detta var första gången nordiska kristna härskare var tvungna att välja sida i en kyrkopolitisk strid, och man bör hålla den kulturchock för ögonen, som detta måste ha medfört för dem.

Den tysk-kejsrerliga sidan stod stark de första åren efter 1084 och dess påve Clemens III, som hade makten i Rom, kunde notera ett visst erkännande som ende rätte Petri efterföljare. Peterspenningen, som Danmark enligt ett dokument 1104¹³ sägs ha erlagt sedan långa tider till påvestolen, tycks åren efter 1084 ha indrivits och utbetalats till den tyska sidans påve Clemens III och först från 1090-talet tack vare Erik Ejegods insats kommit Gregorius VII:s efterföljare till godo.¹⁴

Dessa efterföljare var hårt trängda efter Gregorius' död i landsflykt i maj 1085. En abbot från Monte Cassino valdes i maj 1086, avsåde sig ämbetet i maj 1087 och följdes i mars 1088 av en fransman, en f.d. prior i Cluny, som tog namnet Urban II. I sitt residens på Tiberön var han avskuren från att kunna använda Peterskyrkan och försökte därför vinna internationellt erkännande genom en rundresa i sitt hemland. På kyrkomötet i Clermont 1095 inspirerade han den franska adelns söner till att gå ut i krig mot turkarna, som vunnit segern över Bysans vid Manzikert 1071.¹⁵

Det måste i början ha varit närliggande för nordiska härskare att välja den tyska sidan. Men under 1090-talet förbättrades Urban II:s chanser och han kom mer och mer att framstå som den rättmätige Petri efterföljare. Påvevalet den 13 augusti 1099 tycks ha föranlett många härskare, också i Norden, att övergå till den romerska sidan. Efter förberedelser under Urban II gavs tillåtelsen både att helgonförklara kung Knut (1099) och att upprätta en egen nordisk kyrkoprovins med Lund som centrum (1104) av den nye påven Paschalis II, vars nyorientering och hållning i investiturstriden på få år ställde föregångaren Urban II:s insats i skuggan.¹⁶

Det är osäkert, hur långt förberedelserna i form av inventering av biskopssäten hann komma under Urban II, vars kansliväsen var ganska ofullkomligt.¹⁷ Men omkring år 1100 bör det påvliga kansliet ha infordrat och fått tillgång till listor över de nordiska stift, som skulle sammanfattas till en ny kyrkoprovins. Det är möjligt att den danske kungen Erik Ejegod framskaffat sådant material redan när han företog sin första resa till Italien under Urban II, förmodligen 1095 eller 1096.¹⁸ Men som Carsten Breengaard redogjort för, bör den danska delegation, som reste till Rom 1099 för att få påvens tillåtelse till en helgonförklaring av kung Knut, ha kommit hem med besked om vilken typ av upplysningar, påvestolen behövde för att tillmötesgå en nordisk önskan om upprättandet av en egen nordisk kyrkoprovins. "Inden den egentlige, d.v.s. juridiske gennemførelse af nyordningen har der nemlig været en række praktiske problemer, som måtte drøftes nærmere. For det første har den nye kirkeprovins' sammensætning og omfang, herunder placeringen af det nye ærkesæde, naturligvis måttet afklares. ... i og med der var tale om et nordisk ærkesæde, har planens succes været afhængig af de øvrige nordiske rigers accept." Dessa överväganden leder Breengaard till att sätta tilltro till Snorres upplysning om ett nordiskt trekungamöte i Kungahälla år 1101: "Har Erik forhandlet i Rom i år 1100 om den nordiske kirkes status, er det rimeligt, at de nordiske konger er mødtes året efter for at tage stilling til forhandlingernes indhold."¹⁹ Upplysningar om

de nordiska stiftens namn och utsträckning har senast vid detta tillfälle kunnat utväxlas mellan ledsagande kyrkomän. Gränserna mellan stiftet har i princip kunnat bestämmas, så att de upplysningar, man nu samlat, kunde vidarebefordras till Rom.

Det insamlade materialet är i dag endast känt genom Florenslistan, eftersom den påvliga upprättelsebullen 1104 är förlorad.

Florenslistan och dess förlaga

Florenslistan²⁰ har sitt namn efter att den är införd i en pergamenthandskrift som befinner sig i Biblioteca Medicea Laurenziana i Florens, signum: Cod. Ashburnham 1554. Medan tidigare forskare menade, att man skulle utgå från just denna handskrift med dess tidfästade till omkring år 1120, avslutningstiden för en bifogad påvelista,²¹ har senare forskare flyttat listans uppkomsttid tillbaka till ca. år 1100. Man har därmed avlägsnat sig från den handskrift där avskriften föreligger, som namnet Florenslistan hänför sig till. Men beteckningen har blivit allmänt accepterad och kan av praktiska grunder bibehållas också som beteckning för själva förlagan från tiden omkring år 1100.

Utgångspunkten är alltså tiden ca. 1103/04 med det då rådande kyrkopolitiska läget. Detta var gynnsamt för upprättandet av en nordisk kyrkoprovins med egen ärkebiskop i Lund.

Upprättande av kyrkoprovins och insättande av ärkebiskop tillkom i den västländska kyrkan påven allena. Till en ärkebiskops rättigheter sedan karolingisk tid hörde att han kunde inkalla till koncilium för biskoparna i sin kyrkoprovins och fungera som appellinstans i kyrkliga domsmål i de undergivna stiftet.²² En biskop kunde ännu väljas utan direkt ingripande från påvens sida, däremot inte en ärkebiskop, och speciellt inte när en ny ärkebiskopsstol skulle upprättas.

Situationen krävde alltså en förteckning över biskopssäten. Florenslistan ser ut att motsvara detta krav och anses därför utgöra den erforderliga listan.²³ Listan anses därefter ha upptagits i det påvliga upprättelsesdokumentet för den nya kyrkoprovinsen, för att de undergivna biskoparna som suffraganer kunde ha full klarhet om vilken ärkebiskop de lydde under.

En obeaktad parallell dyker upp i korstågsskeendet. Paschalis II utnämnde den 1 augusti 1099 den förste latinske patriarken av Jerusalem och lade därmed grunden till en latinsk kyrkoprovins, bestående av patriarkatet och ett antal underlagda stift.²⁴ Sättet att tilldela den nye ärkebiskopen underlydande biskopsdömen ger inblick i hur man i kyrkans ledning dessa år behandlade ett sådant händelseförlopp.²⁵

Andra paralleller, t.ex. att Polen samtidigt blev egen kyrkoprovins, har direkt betydelse för Florenslistan. Efter ett tronskifte 1102 bröt Boleslaw II med den dittillsvarande tyskvänliga politiken och knöt kontakt med Paschalis II, som utsände legaten Galon. På en synod i Gnesen 1103 återupprättades ärkebiskops-

sätet på denna plats. Det var samtidigt som påvlige legaten Albericus besökte Norden. Att påven personligen övervakade proceduren kan inte betvivlas.²⁶

Vår kunskap om listans utseende omkring år 1100 vilar på studiet av avskriften från omkring 1120, vilket är den enda framkomliga vägen att sluta sig till den ursprungliga textens utseende. Förlagan — ”originalet”, om man kan använda ett sådant ord om en materialsamling — har, som ovan anført, antingen varit den lista, som det påvliga kansliet mottog omkring år 1100, eller en avskrift ur själva upprättelsebullan av år 1104.

Strukturen i listan är en uppräknig av alla Europas stift, ordnade efter kyrkoprovinser med angivande av ärkestiftet (ärkebiskopssätet) i varje kyrkoprovin. Listan har i handskriften från omkring 1120 tre typer av upplysningar, sammanfattade under tre rubriker: 1. *provincia*, kyrkoprovin; 2. *metropolis civitas*, ärkebiskopsstad, -säte; 3. *civitas*, biskopsstad, -säte. En förteckning som innehåller dessa element kallas *provinciale*. Bibliotekens handskrifter innehåller många sådana provincialen. De har säkert ofta införts av andra motiv än att användas vid upprättandet av en kyrkoprovin.²⁷

I Florenshandskriftens provinciale är upplysningarna fördelade på skrivytan efter ett fast mönster (se figur 1).²⁸ Den strikta uppdelningen är en hjälp vid avskrivningsarbetet. Systemet är:

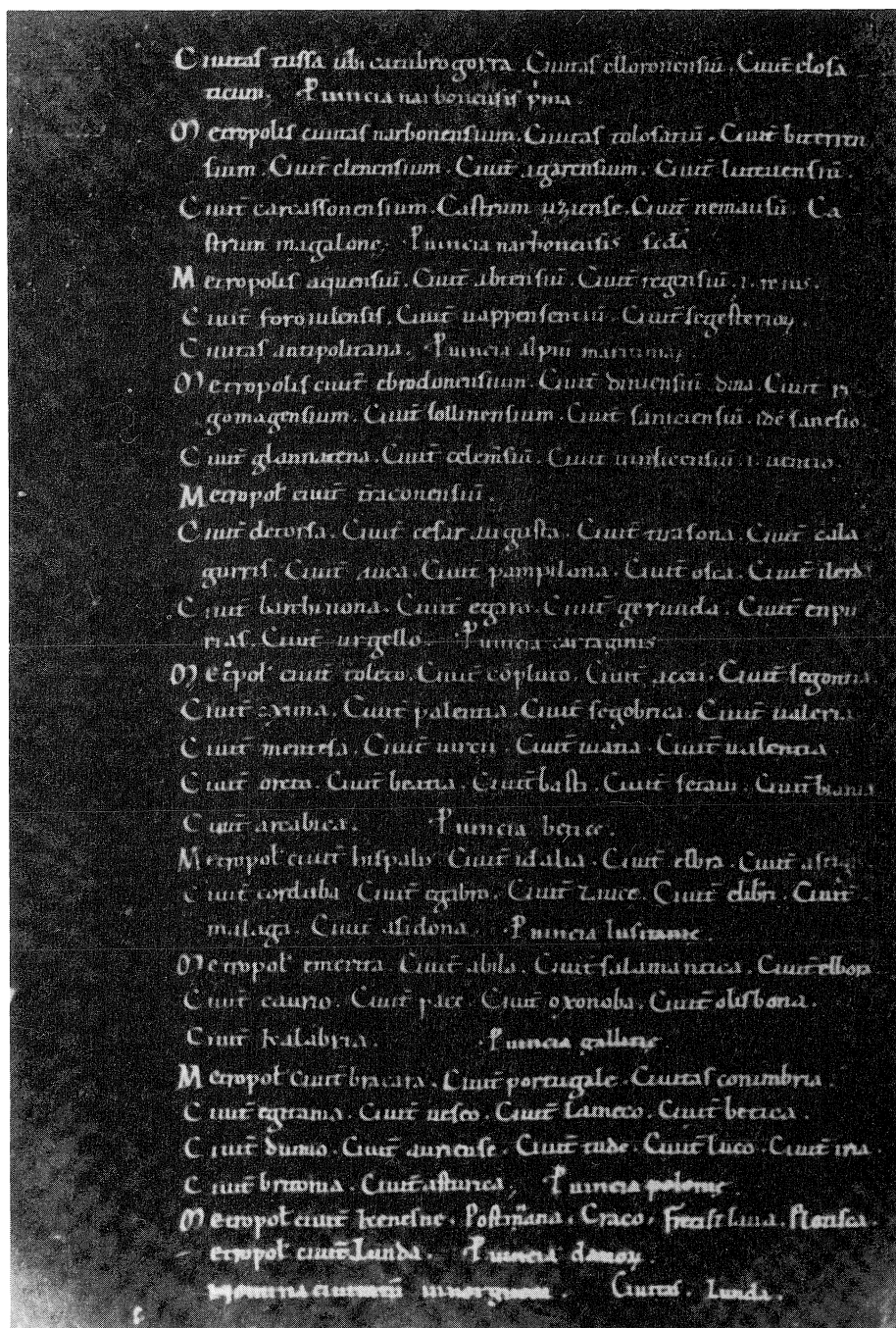
1. upplysningen om *provincia* står på andra hälften av en rad;
2. upplysningen om *metropolis civitas* inleder nästa rad;
3. uppräknigen av tillhörande *civitates* ansluter på samma rad, varvid ordet *civitas* upprepas framför varje nytt biskopssäte.

Här ett utdrag ur den spanska listan:

[2] <i>Metropolis civitas hispalis</i> . ... fortsatt uppräknig]	[1] <i>Prouincia betice</i> .
[2] <i>Metropolis civitas emerita</i> . ... fortsatt uppräknig]	[3] <i>Ciuitas</i> ... [uppräknig [1] <i>Prouincia lusitanie</i> .
[2] <i>Metropolis civitas bracara</i> . ... fortsatt uppräknig]	[3] <i>Ciuitas</i> ... [uppräknig [1] <i>Prouincia gallitie</i> .
	[3] <i>Ciuitas</i> ... [uppräknig

De tre metropolitansätena (ärkebiskopssätena) i de tre här återgivna kyrkoprovinserna är Sevilla (*hispalis*), Merida (*emerita*) och Braga (*bracara*).

Endast tre stora bokstäver förekommer: *P*, *M* och *C*. Ortnamnen skrivs med liten begynnelsebokstav. En granskning ger för handen, att de stora bokstäverna (kapitalerna) i de tre orden *Prouincia*, *Metropolis* och *Ciuitas* inte införts i första arbetsfasen, utan tillagts i nästa arbetsfas. Bokstaven *M* är varannan gång utformad som kapital typ, varannan gång som uncial: $\mathcal{M}$ resp. $\mathcal{M}$. I första arbetsfasen lämnade skrivaren inte plats för införande av dessa stora begynnelsebokstäver utan skrev alla små bokstäver i början av raden under varandra, så de bildade en jämn vänstermarginal, innan de stora bokstäverna blev införda. Varannan ny rad kom alltså att börja med ordet *etropolis*. I andra

Figur 1. Florenslistan. (Florens, Biblioteca Laurenziana, Codex Ashburnham 1554, fol. 77 verso och 78 recto.)

Repti

Rostreda. Orlentia. Hechabia. Ripa. Arosa. Vibiarga.
Burgala. Nomina civitatu insularu.

Alpsa. Biargua. Nethroli.
Scara. Luunga. Traupinga. Luna. Strigun. Sigatuna. Arosa.

Nomina insularum de regno Sueuor.
Gothica australis. Gothica occidentalis. Guasmanna. Sunder-
mannia. Neth. Tindia. Fedundria. Neanbr. Gualandia.
Guarandia. Findia. Hethia. Helsingia. Guammelande. Teuste.

Cym. priscille. Adseu filusim. inuasalaria. Cf. iordaniou
adseu alexandri. inuasalaria. Cf. adseu palubasi. adcap
saiobis. incluu. cucumeris. Cf. tralouis. adseu sarrutinun.
inuasalaria. Cf. basille. adseu heri. inuasalaria. uereu. Cf.
in. duos lauros. adseu marcellinu. 7 pecum. uia laucana.

Cf. pexatani. adseu ianuarium. inuasapia. Cf. inuacumbis.
adseu sebastianu. inuasapia. Cf. scacilixi. adseu xstu. inua-
appia. Cf. domitille. nereu. 7 achille. adseu petronulla. inua-
ardetana. Cf. balbine. adseu marci. 7 marcellianu. inua ardea-
tina. Cf. balibi. adseu marum. inua ardetana. Cf. como-
tulle. adseu felice. 7 iudacum. inua hostiensis. Cf. apuiani. ad-
seu eugeniā. inuasarina. Cf. calepodi. adseu cabritu. inua-
urelia. Cf. adimphalatos. adseu fruccu. inuasporuensis.
Cf. ponciani. adursum. pileariu. abdon. 7 sennen. inuaspuensis.

Inuapuiam. lantur. tropic. cap. orti. | Lantur. adu. sep. curia. sine. curie.

K	1111.	Circucliodni. Balibucpi.	e. iiii.	Paulhermar.
	iii. non.		d. iii.	
	ii.		e. ii.	
	non.	Vig. epyph.	f. i.	Ozopyph. 7 sibi. lanieri.
	viii.	Epiphaniadi.	g.	marcel. feb. Feluol. phia.
	vii.		h.	Mauri. abbi.
	vi.	Seueru. c. festi.	i.	Marelli. pp. nr.
	v.		ii.	Aronu. heren.
	iiii.		iii.	Priscant. Saliagnu.

arbetsfasen blev det stora *M* tillagt till vänster härom, utanför den jämna vänstermarginalen, så det ser ut som om följande rad är inryckt. I verkligheten är det de stora bokstäverna, som hamnat utanför.

Inne i texten skrev skrivaren på samma sätt orden *rouincia* och *iuit* med förkortningstecken ~ över *t* för att markera *iuitas*, och tillade sedan i andra arbetsfasen *P* resp. *C*. Varje enhet bestående av begrepp + ortnamn avslutas med punkt. Här åter ett utdrag ur den spanska listan:

M etropolis ciuitas hispalis. C iuitas idalia. [...uppräknig]

C iuitas corduba. [fortsatt uppräknig ...]

malaga. C iuitas asidona. [fortsatt uppräknig ...]

Det är viktigt att förstå den formella uppdelningen av skrivytan när man vill ta ställning till, hur stor del av listan som problemfritt låter sig infoga i denna formella ram, och på vilken punkt ev. avvikelser sätter in, som bör indicera en skarv, antingen vid inskrivningen — så att skrivaren haft två olika papper eller pergament framför sig och skrivit av dem efter varandra — , eller redan i skrivarens förlaga. En skarv borde visa sig som en förändring av formelsystemet.

Det framgår då, att den dekorativa anordningen med de stora bokstäverna *P*, *M* och *C* bibehålls regelbundet och utan avbrott ned till och med Polens kyrkoprovins på samma sida i handskriften, där de spanska provinserna står:

[1] *Prouincia polonie.*

[2] *M etropolis ciuitas kenesne.*

I översättning:

[1] Den polska kyrkoprovinsen.

[2] Ärkebiskopssäte: Gnesen.

Här inträder en förändring i formelsystemet: upprepningen av ordet *Ciuitas* framför varje stiftssäte upphör. Detta medför en förändring i skrivarens rutiner med bruket av liten och stor bokstav, i det han dittills hade inlett varje biskopssäte med stor bokstav, nämligen det *C* som ordet *Ciuitas* börjar med. Själva ortnamnet skrev han, som vi såg, med liten bokstav. När nu ordet *Ciuitas* föll bort, övergick han till att skriva själva ortnamnet med stor bokstav i stället. Efter *kenesne* med liten bokstav (Gnesen) följer således — med stor bokstav och åtföljda av punkt — namnen på polska biskopssäten: *Postnana.* (Poznań), *Craco.* (Kraków), *Fretiszlava.* (Wrocław/Breslau) och *Plotisca.* (Płock).

Eftersom upprepningen av *Ciuitas* fallit bort, fyllde dessa fyra biskopssäten bara den enda rad som inleddes med *M etropolis ciuitas kenesne*. Detta var en ny avvikelse från listan som den dittills gestaltat sig. Ingen tidigare kyrkoprovins hade haft så få stift, att man kunde få in dem på en enda rad. Uppräknigen av stiftssäten hade genomgående krävt minst 1 1/2 rad och utmynnat i en halv tom rad. Denna andra halva av raden hade skrivaren dittills använt för namnet på nästa kyrkoprovins.

Den nordiska kyrkoprovinsen i Florenslistan

På grund av den ändrade uppläggningsen och den korta texten i den polska kyrkoprovinsen råkade alltså den rad, som följde efter Polen, bli helt tom. Skrivarens normala vana var som sagt att skriva in ny kyrkoprovins på andra halvan av nästa rad. Det märkliga är, att han nu gör detsamma, för listans ärkebiskopssäten står skrivna någorlunda under varandra till och med den danska kyrkoprovinsen, som följer efter Polen:

P rouincia betice.
P rouincia lusitanie.
P rouincia gallicie.
P rouincia polonie.
P rouincia danorum.

Det ologiska är, att den rad, där orden *Prouincia danorum.* = "Danernas kyrkoprovins" skrevs in, ändå inte är tom: dess första del innehåller de ofta tolkade orden [*M*]etropolis ciuitas Lunda. Följer man den formella uppbyggningen står dessa tre ord på fel ställe. Om något skulle vara skrivet här, skulle det ha varit slutet på den polska listan. Vi står alltså inför frågan, om placeringen av *Prouincia danorum.* är avsiktlig. Sagt med andra ord: har *Prouincia danorum.* införts på andra hälften av raden

- 1) på grund av att mallen föreskrev det, eller
- 2) på grund av att radens första hälft redan var upptagen av annan text — nämligen just *Metropolis*-upplysningen?

Orden [*M*]etropolis ciuitas Lunda. kan efter det formelspråk, som listan har, bara översättas på ett sätt: "Ärkebiskopssäte: Lund". Hur på dessa ord kommit in på detta ställe? Ingen annanstans i listan följs en avslutad kyrkoprovins av upplysningen om ett nytt ärkebiskopssäte, innan den nya kyrkoprovinsens namn meddelats. Formeln själv är den i listan gängse. Det är dess placering, vi söker en förklaring på.

Den nämnda raden är den näst sista på sidan. Man kan tänka sig, att skrivaren har velat spara på utrymmet så att han, efter att ha infört *Prouincia*-rubriken — alltså enligt alternativ 1 — ville utnyttja den tomma första hälften av raden och därför införde ärkebiskopssätets namn här. Att han alltså skrev, som han brukade: *etropolis ciuitas* följt av ortnamnet *Lunda*. Så står det faktiskt fortfarande, för vid införandet av de stora *M* ute i kanten i den andra arbetsfasen glömde eller lät han bli att fylla i det *M* som hörde till ärkebiskopssätet Lund. Raden lyder alltså i nuvarande skick:

etropolis ciuitas Lunda.

Prouincia danorum.

Ännu ett förhållande talar för alternativ 1. Det var kanske inte sparsamhet med utrymmet, som föranledde skrivaren att infoga Lund som ärkebiskopsstad på

den tomma första hälften av raden. Den följande raden innehåller nämligen en ny formel: *Nomina ciuitatum in norgueca*. Den anger alltså biskopssäten, *ciuitates*, efter namnet på ett land, och detta efter att ärkebiskopssätet på vanligt sätt angivits som inledning. Varför förlagan innehöll denna kombination kan ha varit svårt för skrivaren att genomskåda, särskilt om han var obekant med nordisk geografi — och det måste vi räkna med att sydliga skrivare var.

Denna störning i listans formelsystem bör ha påverkat skrivaren i hans disposition. Han bör ha insett att om upplysningen om *Metropolis ciuitas* kom alltför långt från den gåtfulla *Nomina ciuitatum*-rubriken — t.ex. genom att den första upplysningen kom nederst på en sida, den andra överst på nästa sida —, så kunde tvivel uppstå om att de båda upplysningarna hörde samman — de bröt ju mot mallen. Han hade kunnat skriva *Metropolis ciuitas Lunda*, på första halvan av sidans sista rad i stället för på den näst sista, vilket han ju enligt mallen borde ha gjort. Men i så fall skulle den nya *Nomina ciuitatum*-rubriken antingen hamna på resten av samma sista rad eller överst på första raden på nästa sida, och det kan gott hända, att skrivaren ur sammanhangets synpunkt inte ansåg någotdera alternativet önskvärt.

Vi bör på denna bakgrund betrakta ordningföljden mellan upplysningarna på sidans näst sista rad som ett fel. I stället för att texten efter mallen skulle lyda:

[1] *Prouincia danorum.*

[2] *Metropolis ciuitas Lunda.*

vilket hade varit den rätta ordningsföljden, så hamnade de två upplysningarna i omvänd ordningsföljd på samma rad:

[2] *Metropolis ciuitas Lunda.*

[1] *Prouincia danorum.*

Ett första steg för att nå fram till en riktig tolkning av listan är alltså att man frigör sig från den felaktiga, omvända ordningsföljden mellan upplysningarna och läser orden i rätt ordningsföljd: [1] *Prouincia danorum.* = "Nu följer danernas kyrkoprovins." [2] *Metropolis ciuitas Lunda.* = "Dess ärkebiskopssäte är Lund". Det är logiskt och överensstämmer med listans mall och skrivarens ditillsvarande praxis.²⁹

Avgörande argument för att denna läsart bör föredras är dock, att upplysningen "Dess ärkebiskopssäte är Lund" inte kan hänföra sig till den förutgående, polska kyrkoprovinsen, vars ärkebiskopssäte ju redan nämnts på korrekt ställe i listan. Upplysningen kan bara gälla "danernas kyrkoprovins" och måste alltså anses felplacerad i förhållande till mallen.

Texten på följande rad, sidans sista, kom därmed att lyda:

Nomina ciuitatum in norgueca. Ciuitas. Lunda.

Detta är första gång i listan man möter en *Nomina ciuitatum*-formel, "namn på biskopssäten(a)", och första gång ett kungarike nämns, som här *norgueca*.

Vidare ser *N* i *Nomina* ut att vara ett stort *N*, trots att det står rakt under de rader, som påbörjats med liten bokstav — *n*-et är således inte en stor bokstav av typen *M* och *C*, som tidigare tillagts i en andra arbetsfas utanför vänstermarginalens små bokstäver. Vidare följs *Ciuitas*. av punkt och är helt utskrivet utan förkortning, vilket inte förekommer annars. Slutligen är *Lunda*. — följt av punkt — också skrivet med stor bokstav, fast det föregås av *Ciuitas*., något som inte heller förekommit tidigare — alla biskopssätens namn stod ju med liten bokstav tidigare i listan, när de föregicks av *Ciuitas* resp. dess avkortade form, och det gäller till och med Gnesen, så att först de polska biskopssäten, vilkas namn inte föregås av *Ciuitas*, får stor bokstav.

Av oregelbundenheterna kan vi se, att både den polska och den danska kyrkoprovinsen måste ha varit ett tillägg till den ursprungliga, formellt enhetliga biskopslistan, som går till och med Spanien. Detta tillägg har rimligtvis förelagat redan i skrivarens förlaga.³⁰ Uppgiften att återge denna förlaga med dess oregelbundenheter bör ha orsakat de fel, som vi konstaterat på de två sista raderna på sidan, särskilt det att upplysningen om *Metropolis ciuitas* i den nordiska kyrkoprovinsen trängts in på samma rad som upplysningen om själva kyrkoprovinsens namn, och att texten således skenbart återger de två begreppen i omvänd ordningsföljd, vilket vi vid tolkningen måste frigöra oss från.

Den sida, skrivaren just avslutat, var en vänstersida, alltså en "baksida" (fol. 77 verso). Han skulle nu växla till "framsidan" på ett nytt blad. Det fullskrivna pergamentbladet satt troligen fast med stift på ett bräde, det skulle lösgöras och ett nytt, tomt blad (fol. 78 recto) skulle sättas fast.

På första raden av den tomma sidan inför han nu en rad egennamn, alla med stor bokstav och åtskilda med punkt, som i den polska listan. Han följer samma princip som tidigare, nämligen att andra bokstaven i radens första namn börjar på fast plats och bildar en vänstermarginal, utanför vilken begynnelsebokstäverna läggs till efteråt.

Bruket av stor bokstav för namnen på biskopssätena var, som ovan anför, en nyhet från och med den polska listan. Så länge biskopssätet i listans huvuddel inleddes med ett eget *Ciuitas*, var det onödigt att utmärka det följande ortnamnet med stor bokstav. Eftersom stor bokstav vid ortnamnen sätter in där upprepningen av ordet *Ciuitas* föll bort, dvs. från och med den polska listan, måste vi tolka skrivarens övergång till stor bokstav vid ortnamnen som uttryck för, att han betraktade ortnamnen som namnen på biskopssätena och därför ville markera varje namn med egen stor bokstav. Att alla den nordiska listans ortnamn står med stor bokstav, måste betyda, att skrivaren av Florenslistan menat, att dessa orter var biskopssäten.

Oregelbundenheterna hänger utan tvivel ihop med ett fel av innehållslig karaktär. Vi utgår från att *Nomina ciuitatum*-rubriken varit obekant för skrivaren, när han stötte på den första gången, och att skrivaren inte kände till Nordens geografi. Varje nutida läsare lägger märke till att rubriken "Namn på biskopssäten(a) i Norge" inte följs av norska biskopssäten, utan av danska. På motsvarande sätt följs nästa rubrik, "Namn på biskopssäten(a) i Sverige", av

norska, inte av svenska biskopssäten. Slutligen följer svenska biskopssäten utan egen *Nomina ciuitatum*-rubrik. En medeltida avskrivare företog ofta rättelser och retuscheringar i en text. Varje textedition innehåller exempel på tillrättalagda läsarter, som visar, att en skrivare "förbättrat" ett oförståeligt ställe i sin förlaga genom att ändra det till något som gav mening. Kan man också tänka sig att en skrivare utesluter något av texten, om han misstänker att hans förlaga innehåller en felaktig dubblering? Helt säkert ja.

Överväger man om ett sådant fall eventuellt kan ha förelegat här, så riktas tanken av rent sakliga skäl till symmetrin i *Nomina ciuitatum*-rubrikerna. Norge och Sverige finns med — men varför inte Danmark? En rubrik för Danmark borde ha lytt: **Nomina ciuitatum in dania.* eller dylikt. Dess plats måste ha varit i början av uppräknningen, eftersom de danska biskopssätena ju uppräknas först. Antar vi att Florenslistans skrivare eller hans förlaga stött på uttrycket **Nomina ciuitatum in dania.* omedelbart efter upplysningen *Prouincia danorum — Metropolis ciuitas Lunda.*, kan man så bli förvånad om han ansåg uttrycket vara ett fel? Han hade ju just skrivit *danorum.*, och enligt listans mall skulle det inte förekomma upprepningar av slaget *danorum* och *dania.* Det naturliga skulle vara att stryka detta i hans ögon uppenbarligen felaktiga uttryck. Mera realitet var det så i den nya rubriken *Nomina ciuitatum in norgueca.* Det är förståeligt om han satt in denna sats i stället och därmed kanske trott att han rensat listan från ett skrivfel.

Möjligheten av att Florenslistans skrivare har reagerat just så — och att hans förlaga eller dess förlaga haft en text **Nomina ciuitatum in dania.* e.dyl. — blir mera sannolik, när vi observerar, att han efter att ha skrivit in de danska biskopssätena inför nästa *Nomina ciuitatum*-rubrik på andra hälften av en rad, vars första del upptogs av stiftssäten. Texten lyder nämligen:

*R oskeada. Othensia. Hethabia. Ripa. Arosa. Vibiarga.
B irgila. Nomina ciuitatum in suethia.*

Med denna disposition visar skrivaren, att han nu uppfattat *Nomina ciuitatum*-rubriken som mellanrubrik: han har infört den på just samma ställe på raden, som han tidigare använt för huvudrubriken *Prouincia*...

Den nordiska kyrkoprovinnsen i den ursprungliga listan

Den ursprungliga listans logik kan därmed utarbetas tydligare. *Metropolis ciuitas Lunda.* hänför sig uppenbarligen till huvudrubriken *Prouincia danorum.* Därefter har ursprungligen följt den första mellanrubriken: **Nomina ciuitatum in dania.* Efter denna har så följt uppräknningen av biskopssäten i *dania*, inledd med termen *Ciuitas.* Efter ny mellanrubrik *Nomina ciuitatum in norgueca.* har tre norska biskopssäten uppräknats, dock utan att termen *Ciuitas.* upprepats. Slutligen har efter *Nomina ciuitatum in suethia.* svenska biskopssäten uppräknats, fortfarande utan upprepande av *Ciuitas.*

Listan har således haft följande utseende:

- [1] *Prouincia danorum.*
 [2] *Metropolis ciuitas lunda.* [3] *Nomina ciuitatum in dania.*
 [4] *Ciuitas.Lunda.Roskeada.Othensia.Hethabia.Ripa.Arosa.Vibiarga.*
Birgila. [3] *Nomina ciuitatum in norgueca.*
 [4] *Alpsa.Biargina.Nithirosa.* [3] *Nomina ciuitatum in suethia.*
 [4] *Scara.Lionga.Kaupinga.Tuna.Strigin[?].Sigituna.Arosa.*

De fyra siffrorna hänför sig till över- och underrubriker samt text. Vid en uppställning mera i överensstämmelse med vårt skrivsätt och med översättning — utan att föregripa den följande diskussionen — skulle listan ha sett sådan ut:

- [1] Danernas kyrkoprovins. [2] Ärkebiskopssäte: Lund.
 [3] Namn på biskopssäten(a) i Danmark:
 [4] Biskopssäte Lund, Roskilde, Odense, Hedeby, Ribe,
 Århus, Viberg, Børglum.
 [3] Namn på biskopssäten(a) i Norge:
 [4] Oslo, Bergen, Nidaros.
 [3] Namn på biskopssäten(a) i Sverige:
 [4] Skara, Ljunga, Köping, Tuna, Strängnäs, Sigtuna, Aros.

Vad en *ciuitas* är — stad, samhälle, biskopssäte — blir inte föremål för diskussion i denna genre. Man behöver bara en uppräkningslista av giltiga biskopssäten, eftersom varje innehavare av en biskopsstol skall veta, att han nu tillhör den nya nordiska kyrkoprovinsen, vars officiella namn blir *Prouincia danorum*. Biskopssätena inordnas i ett av tre länder: *Dania*, *Norgueca* och *Suethia*. Detta är Norden i kontinentens ögon omkring år 1100.

Listan motsvarar i detta skick alla krav som kan ställas på en påvebullas uppräkningslista av stift i en ny kyrkoprovins. Rekonstruktionen förklarar upprepningen av namnet *Lunda*. Ty först är ju Lund hela kyrkoprovinsens ärkesäte. Därefter är Lund också ett av de åtta danska biskopssätena. Namnet måste anges två gånger, eftersom a) kyrkoprovinsen består av tre länder, b) dess gemensamma *Metropolis ciuitas* måste nämnas först, och c) Lund inte får saknas i uppräkningslistan av stift i Danmark. Hade Lunds namn inte upprepats, skulle det ju ha sett ut som om Danmark endast haft sju biskopssäten,³¹ när riktiga antalet är åtta. Utom att vara sammankallande till provinskoncilium måste en ärkebiskop uppföras som ordinarie stiftschef i sitt eget stift.³²

Uppgifterna om den nordiska kyrkoprovinsen innehåller således samma tre typer av upplysningar som listan i övrigt: provinsens namn, ärkebiskopssätets namn, och biskopssätenas namn. Avvikelser i sättet att beteckna de enskilda biskopssätena — att ordet *Ciuitas* framför varje namn är utelämnat — avslöjar att uppgifterna om den polska och den nordiska kyrkoprovinsen tillagts efteråt, antingen i själva Florenslistan eller i dess förlaga. Dessutom måste beskrivningen av den nordiska kyrkoprovinsen i ett tidigare, komplett stadium ha innehållit tre mellanrubriker, som angav, vilket av de tre nordiska rikena,

resp. biskopssäte var beläget i. Att *danorum* och *dania* därvid upprepats, har inverkat störande, vilket lett till att en initialrubrik, som bör ha lytt **Nomina ciuitatum in dania.*, fallit bort, och att följande mellanrubriker ryckt upp var sitt steg och därmed kommit på fel plats, den om Norge för Danmark och den om Sverige för Norge. Namnet Lund har i listans ursprungliga form förekommit två gånger, dels som ärkebiskopssäte för hela kyrkoprovinsen, dels som biskopssäte i Danmark.

Listan av 1104 satt i relation till Adams stift

Vi kan nu vända oss till en jämförelse mellan grundstrukturen i stiftslistan och Adams syn på Nordens kyrkliga utseende. Adam beskriver Norden steg för steg genom de tre enheterna: danernas folk och land, sveonernas folk och land, nordmännens folk och land. Trefalden är det ingen tvekan om. Det finns ingen självständig landsdel i Norden utom dessa tre riken hos Adam,³³ och det finns det heller inte i stiftslistan. En skillnad är visserligen, att Adam också beskriver Island och Grönland, som saknas i stiftslistan.³⁴ Men vi kan inte tvivla på att de tre namnen i Norge motsvarar tre biskopssäten omkring år 1100, och att namnen i Sverige också motsvarar biskopssäten — rimligtvis sju, men vi återkommer till den frågan nedan. De åtta namnen i Danmark motsvarar de kända åtta danska biskopssätena — Hedeby står ännu för Slesvig.³⁵

Skillnaderna mellan biskopslistans uppräknings och Adams beskrivning av kyrkan i Norden torde dels vara en skillnad i betraktelsesätt mellan Adams och listans sagesmän. Men de kan också spegla den kristna missionens utveckling under generationen 1070—1100.³⁶ Överensstämmelsen är fullständig för Danmarks del. Listans fem stift i Jylland återfinns redan hos Adam: Ribe och Hedeby har kyrkor grundade av Ansgar, Århus fanns från gammal tid men kompletterades under Sven Estridsens regering av Viberg (förmodligen ortens tidigaste namn) och *Wendila*, Vendsyssel, där Börglum ligger, som aldrig blev stad.³⁷ Fyn med omkringliggande öar var ett stift på Adams tid, men bar då tydligen ännu inte Odenses namn, vilket var fallet vid kyrkoprovinsens upprättande år 1104, väl inte minst tack vare kulten av Knut den Helige sedan år 1100.³⁸ Roskilde och Lund finns redan hos Adam, liksom uppgiften om Dalby stifts uppgående i Lunds stift.

För Norge omtalar Adam endast Nidaros som kyrkligt centrum med vallfart till Olav den Helige och biskop. Men som påvisats i Adam-översättningen³⁹ måste omnämmandet av Viken (Oslofjorden) som *civitas* hos Adam tolkas så, att det redan på Adams tid fanns en biskop fast knuten till området. Endast Bergen saknas hos Adam — antingen visste han för litet om Norge, eller också upprättades Bergen som eget stift — med utgångspunkt i Selja? — först under Olav Kyrres tid, generationen mellan Adam och 1104.

Av Florenlistans sju till Sverige hörande namn är två, Skara och Sigtuna,

uttryckligen belagda som biskopssäten hos Adam. Att Adams Skara omkring 1070 är identiskt med Florenslistans Skara, och att det Sigtuna, som Adam talar om, bör vara identiskt med Florenslistans Sigtuna, har man ingen anledning att tvivla på.

När Adam traderar uppgiften att "götarnas båda namnkunniga folk" kristnades från Skara — man kan räkna med att han haft goda sagesmän för denna uppgift — är det rimligt att anta planeringen av ett östgötastift för det "andra" götafolket redan på eller kort efter Adams tid.

Som ovan nämnt talar Adam om ytterligare två stift i "sveonernas land", Birka och *Halsingland*. De saknas i Florenslistan. Döljer sig dessa två stift under annat namn i Florenslistan?

Det är sannolikt omöjligt att besvara en sådan fråga på grundval av det material, som hittills diskuterats i denna uppsats. Man tvingas se sig om efter kontexten i listan och stöter då på ett för denna unikt element, nämligen uppräkningsområden efter biskopssätena i Sverige.⁴⁰ Endast för Sverige existerar ett sådant element, som avslutar listan. Frågan är, om det sista stycket bara är ett intressant tillägg, som inte har något att göra med stiftslistan, eller om det ingår i det material, som legat till grund för påvebullen 1103/04.⁴¹

Florenslistans tillägg till Sveriges biskopssäten

Att indraga dessa tilläggsupplysningar kräver att deras placering på skrivvyn i handskriften och deras roll i formelsystemet undersöks, i analogi med den tidigare genomgången av listans formelsystem. Alla iakttagelser härtill borde bidra till ökad kunskap om hur skrivaren av handskriften i Florens förstod sin förlaga, och därmed indirekt tillåta slutsatser om hur förlagan kan ha sett ut.

Efter de svenska biskopssätena, som fyller en rad till slutet (se uppställningen i genomgången ovan), införde skrivaren med tydlig inryckning in på raden, dock inte så stor inryckning som i den sista *Nomina ciuitatum*-rubriken, följande rubrik:

Nomina insularum. de regno sueuorum.

Det *N*, som inleder *Nomina*, har exakt samma form som det *N*, skrivaren använt i de föregående två *Nomina*-rubrikerna. Men som vi såg, fattade han från början inte inordningen av de nordiska biskopssätena i de tre kungarikena. Det är därför svårt att forma någon hypotes om placeringen av rubriken *Nomina insularum*: står den på rätt plats? Hur stod den skriven i förlagan? Några forskare har diskuterat innebörden av begreppet *insula*: betyder det "ö" i ursprunglig mening, eller "landsdel", "provins", som man också menat?⁴² Skulle *insula* betyda "ö" här, är ju överskriften felaktig för de först uppräknade områdesnamnen, *Gothica*-namnen. Även namnformen *sueui* för folket bör beaktas — det står inte *sueones*, som nästan överallt hos Adam. *Sueui* synes språkligt inte kunna avledas av *Suethia* eller omvänt.

Skrivaren har behandlat vänstermarginalen på denna sida likadant som på den föregående: en lodrät marginal uppnår han genom att börja raderna under varandra med liten bokstav, varefter de stora bokstäver, som skall inleda en del ord, ser ut att vara inskrivna efteråt ute i marginalen. Med beaktande av detta arrangemang ser texten i de tre nu följande raderna ut så:

*G othica australis. Gothica occidentalis. Guasmania. Sunder
mannia. Nerh. Tindia. Fedundria. Atanht. Guthlandia.*

G uarandia. Findia. Hestia. Helsingia. Guarmelande. Teuste.

En fast utgångspunkt för tolkningen av denna namnuppräknings har varit, att *tindia* — *fedundria* — *atanht* endast kan vara förvrängda eller missförstådda former för de tre folkländsnamnen Tiundaland — Fjädrundaland — Attundaland. Härom har forskarna varit eniga, och denna slutsats tas därför som utgångspunkt för vidare analys.

Påfallande är, att första namn efter de tre folkländen, liksom första namn i hela uppräkningslistan, har med stammen *goth* — *guth* att göra: *Gothica* — *Guthlandia*. Utgår man från att dessa två namn bestämt dispositionen, sönderfaller uppräkningslistan i två grupper, den första med åtta, den andra med sju enheter. Med tanke på tidigare epokers förkärlek för att företa namnuppräkningslistor i bestämda talkombinationer för att minnas dem bättre är det anledning att beakta de två serier, man därmed får. Man brukar inte tveka om att återge det första namnet med någon form för Götaland, det senare med Gotland — även om ett helt ensamstående *Guthlandia* förmodligen kunde ha givit anledning till diskussion.

Härtill kommer emellertid, att de två första namnen i den första serien har samma förled *Gothica*. Möjligheten att listan en gång börjat med ett ospecifiserat *Gothica* och alltså bestått av två namnserier om vardera sju namn, kan inte avvisas.

Man kan undersöka, om en tolkning av namnen, uppdelade på detta sätt i två lika stora grupper, kan ge mening. Tydligt är att Florenslistans skrivare har behandlat namnlistan som en enhet utan att markera en uppdelning. Men kan inte rubriken vara insatt på fel ställe? De tidigare *Nomina*-rubrikerna hade ju ryckt ett steg för högt upp. Om detta fel slagit igenom i hela listan, bör rubriken *Nomina insularum. de regno sueuorum.* ha hamnat ett steg för långt upp i listan. En möjlighet, som synes värd att pröva, är då om rubriken en gång stått över "ö-listans" andra avdelning och alltså från början endast gällt de sista sju namnen med början vid *Guthlandia*/Gotland.

En uppställning av listans första del visar, att inte bara de tre folkländen, utan också de tre föregående namnen geografiskt hör ihop i en grupp:

Gothica { *australis*
                   occidentalis

Guasmania
Sundermannia
Nerh

Tindia
Fedundria
Atanht

vilket ger en talfördelning av 2 + 3 + 3 namn.

En "ö"-serie med början i Gotland kunde ha detta utseende:

Guthlandia — *Guarandia*
Findia — *Hestia*
Helsingia — *Guarmelande*

Då jag efter undersökning av handskriften tyckt mig kunna konstatera, att *Teuste* är skrivet med tunnare bläck och därför kunde vara tillagt efteråt, menar jag att de sju namnen ger talfördelningen 2 + 2 + 2 (ev. 3) namn.

Ur synpunkten av rubrikens *insula* är det en tydlig skillnad mellan första och andra namnserien, i det att åtminstone några namn i den andra namnserien på rimligt sätt kan förstås som öar i normal betydelse — Gotland, ev. Finland och Estland, om detta är den givna betydelsen av *Findia* — *Hestia*, ev. även *Helsingia* som är kustområde, om det tolkas som Hälsingland. Däremot kan knappast ett enda av den första seriens områdenamn kallas "ö". Detta stöder möjligheten att rubriken är felplacerad och ursprungligen stått före *Guthlandia*.

Med utgångspunkt i möjligheten av nytt stycke vid *Guthlandia* bör första serien områdenamn kunna lösas ut och på prov kombineras med biskopssätena. Man gör då samma iakttagelse som Envall gjorde,⁴³ att uppräknigen tycks följa en och samma "runda" genom Sverige i de två namnserierna:

<i>Scara</i>	<i>Gothica australis</i>
<i>Lionga</i>	<i>Gothica occidentalis</i>
<i>Kaupinga</i>	<i>Guasmania</i>
<i>Tuna</i>	<i>Sundermannia</i>
<i>Strigin</i>	<i>Nerh</i>
<i>Sigituna</i>	<i>Tindia</i>
<i>Arosa</i>	<i>Fedundria</i>
	<i>Atanht</i>

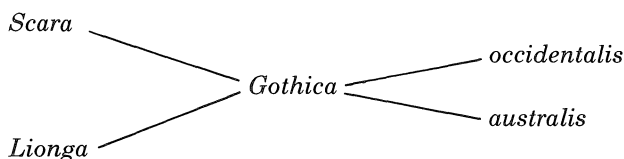
De två namnserierna löper parallellt, inte namn för namn, men område för område. De två sista biskopssätena i vänstra spalten, tolkade som Sigtuna och Aros, ligger i de tre folklanden i högra spalten, förutsatt att Aros betecknar Östra Aros. De två första biskopssätena *Scara* och *Lionga* ligger i *Gothica*-området, och för mittenområdet stämmer i varje fall placeringen av Strängnäs i Södermanland—Närke.

Syftet med denna parallelluppställning är att söka konstatera om Adams två saknade biskopsdömen Birka och *Halsingland* gömmer sig under annan beteckning i några av Florenslistans återstående fem biskopssäten, efter att de säkra Skara och Sigtuna räknats bort. Därför bör alla möjligheter till geografisk placering av namnen i Florenslistan diskuteras. Vid denna genomgång räknar jag av paleografiska grunder inte med att *Lionga*. och *Kaupinga*. skulle vara ett begrepp och att punkten mellan de två orden skulle vara ett fel. Punkten står där den står, och ingenting i handskriften ger anledning att tvivla på att skrivaren uppräknat sju namn i den svenska delen av Lunds kyrkoprovins.

Utom Skara och Sigtuna kan även *Lionga* med rimlig säkerhet knytas till bestämd provins, nämligen Östergötland — stavelsen *Lin* i "Linköping", eller ett "Ljung" eller "Ljunga". Diskussionen kommer därför att gälla framför allt *Kaupinga*, *Tuna* och *Arosa*.

Jag vill gripa saken an genom en undersökning av de båda *Gothica*-attributen *australis* och *occidentalis*.

Det kan synas oproblematiskt, att *Scara* skall sammanföras med *Gothica occidentalis*, förstått som Västergötland, och att *Lionga* kopplas ihop med *Gothica australis*, förstått som Östergötland. Därmed skulle de två listorna motsvara varandra, bara i omvänd ordningsföljd, efter modellen:

Man kunde ta lätt på det förhållandet, att ordet *australis* kan ha flera betydelser: sydlig men även östlig. Jeg tror dock inte att man kan gå så lätt förbi detta problem. De två adjektiven *occidentalis* och *australis* är inte symmetriska. Adam känner inget annat motsatspar bland "goterna" än *orientales* och *occidentales*, ett fullt symmetriskt begreppspar, avlett av *oriens* och *occidens*, de riktningar där solen går upp och där den går ned. Bristen på symmetri i Florenslistans två begrepp reser frågan, om det ena eller bägge glidit in i listan efter dess ursprungliga nedskrivning, alltså som en eller två kommentar(er) eller förklaring(ar) till ett odelat *Gothica*-område.

Den nordiska uppfattningen av väderstrecken har en viss betydelse för detta problem.⁴⁴ Vi menar i dagligt tal, att Norrland ligger norr om Götaland. I verkligheten ligger Norrland nordöst om Götaland. Men troligtvis har våra förfäder

delat vår missuppfattning om norr och söder i Skandinavien. Med denna syn på norr och söder ser vi emellertid, att om något landskap i det medeltida Sverige bör ha kallats *australis* i betydelsen ”sydlig”, så är det Västergötland. Detta landskap sträckte sig i söder till Skånegränsen. Vägen till Skåne gick genom Västergötland. Småland kunde inte fungera som Östergötlands kulturkontakt mot söder.

Detta innebär, att ett ensamstående *Gothica australis* mycket väl kunde beteckna Skara stift. Det efterföljande *Gothica occidentalis* gör saken oklar.

Jag ser flera möjligheter att förklara kombinationen av de två asymmetriska termerna i listan:

1. Ett ursprungligt par *Gothica australis* — **orientalis* kan ha betraktats som felaktigt av en person, som inte känt landet, fast det bättre motsvarar det verkliga läget: den som färdades från Västergötland över Vättern genom Östergötland och norrut längs bottniska kusten måste ha upplevat sin resa som en resa från söder, som därefter böjde av mot öster.

2. En ursprunglig text efter *Gothica australis* kan ha omtalat ett *Gothica *borealis* eller **septentrionalis*, så att ett sydligt och ett nordligt *Gothica*-område stått mot varandra i en ursprunglig uppräknig. Detta skulle ha ”rättats” av någon, som t.ex. under intryck av Adam ville ge plats åt en öst—västlig i stället för nord—sydlig väderstreckspecifikation.

3. En ursprunglig uppräknig bestod av sju och inte åtta enheter, nämligen ett odelat *Gothica*-område, som av ”bättre vetande” person försetts med klammer och väderstrecksspecifikation.

Möjligheterna för att förklara sådana medeltida källställen är alltså många. Utan att ta ställning till vilketdera alternativet som bör väljas, visar förklaringsmöjligheterna, att man inte bara kan avvisa källan som nonsens, eller avfärda problemet om namnens ordningsföljd och begreppens betydelse som fiktivt, eller förklaringsförsöken som spekulation. Den komplicerade process, som medeltida texter genomlöper i handskrifterna, öppnar en del förklaringsmöjligheter inom genrens och skrivteknikens ramar och berättigar inte till att avvisa källans brukbarhet.

Slutsatsen är i detta fall, att uppdelningen av *Gothica*-området knappast är ursprunglig, i varje fall inte i den här traderade formen. Att ordningsföljden mellan Skara och Lionga är omkastad i förhållande till den hittills av forskningen postulerade ordningsföljden Öster- och Västergötland kan inte användas som motargument mot att ta parallelluppställning i bruk för en vidare diskussion om de inte entydigt lokaliserade biskopssätena. Jag vill därför låta namnuppräknigen av biskopssätena belysas av ”ö”-listans ordningsföljd, med utgångspunkt i samma ”runda” genom Sverige som uppräknigen av områden med början i *Gothica*-området.

Huvudfrågan, som har allmänt intresse för vår kyrkliga och politiska historia i tiden omkring 1100, kan nu ställas. Om *Scara* och *Lionga* kan orienteras till götalandskapen, om *Strigin* är = Strängnäs och således kan föras till det mellanliggande Mälar—Hjälmarmrådet, och om *Sigituna* och *Arosa* bör kopplas

ihop med de tre folklanden, vart skall då *Kaupinga* och *Tuna* föras? Till götalandsskapen? Eller till Mälare—Hjälmarområdet?

Av flera forskare har en konstruerat ett stiftssäte i Köping i Västmanland, som det annars inte finns antydningar om, medan andra utgått från att namnet *Kaupinga* hört samman med *Lionga* och betecknar andra ledet i Linköping.⁴⁵ Men frågan kan ställas annorlunda: skall *Kaupinga* föras till *Gothica*-gruppen, så att vi skall tänka oss ett biskopssäte i ett Köping i Västergötland eller Östergötland — eller skall det föras till *Guasmania*—*Sundermannia*—*Nerh*-gruppen, så att vi skall söka detta biskopssäte omkring Mälaren?

Florenslistan ger oss ju den avgörande upplysningen, att det omkring år 1100 redan fanns en "kaupang" i Sverige, som ansetts så viktig, att den upptagits som biskopssäte. En "köping" med funktion i ett handelssystem har på denna tidiga tidpunkt större sannolikhet för sig längs Östersjökusten än längre in i landet. Vi har inte mindre än fem rätt betydliga köping-orter i Östergötland och angränsande kustområden att välja på: Köpinge på Öland, Söderköping, Norrköping, Linköping, Nyköping. Av dessa är Nyköping och Norrköping kanske mindre sannolika, såvitt stadshistorikerna har rätt i bedömningen av deras grundläggningstid.⁴⁶

Ett av alternativen är att samlat föra de tre namnen *Scara* — *Lionga* — *Kaupinga* till *Gothica*-gruppen. Därmed står det öppet om *Kaupinga* syftar på den köpstad som en gång uppstått i närheten av *Lionga* ting, eller på Köpinge på Öland med dess stora märkliga kyrkobyggning⁴⁷, eller Söderköping — i förhållande till vilket annat Köping blev denna ort det sydliga Köping? Låter vi Köping-namnet bli avgörande för att hänföra Florenslistans *Kaupinga* till götalandsskapen—östersjökusten, ger sig som konsekvens härav, att det okända *Tuna* enligt detta alternativ bör kopplas till mellangruppen *Guasmania*—*Sundermannia*—*Nerh*, tolkat som området Västmanland—Södermanland—Närke. Då vi av ett påvebrev 1171 vet, att Strängnäs stift hade gamla anspråk på att även omfatta Närke⁴⁸ blir konsekvensen, att *Tuna* bör hänföras till ett område som omfattar eller har beröring med *Guasmania*, alltså Västmanland. Därmed är en forskares bestämda placering av ett *Tuna* biskopssäte i Eskils-Tuna mindre sannolik.⁴⁹ Som Jan Arvid Hellström har påpekat, ligger flera betydande *Tuna*-orter längre norrut, både Stora *Tuna* i Dalarna och ett *Tuna* i Hälsingland.⁵⁰ Detta alternativ pekar alltså på ett nordligare beläget stift omkring år 1100, kallat *Tuna*, som en realistisk möjlighet. Som vägledande hypotes för nu följande resonemang vill jag utgå från att ett sådant stift varit identiskt med "skridfinnarnas" stift, som Adam omtalar som angränsande till *Halsingland*. Efter Adams uppgifter att döma skulle skridfinnarna, som framförts i Adamöversättningen, ha bott i nuvarande Västmanland och Dalarna med Värmland som västlig och *Halsingland* som östlig granne.

I denna analys ingår tolkningen av *Arosa* som Östra Aros, en tolkning även andra forskare nått fram till.⁵¹

Enligt detta sätt att tolka ortnamnen skulle det alltså i den kyrkliga planläggningen omkring år 1100 beredas plats för tre biskopssäten i götalandsskapen,

två i Mellan- och Nordsverige, och två kopplade till folklanden.

Den ursprungliga frågan löd: var återfinns Adams två saknade biskopsdömen *Birca* och *Halsingland*? För att komma vidare med ett säkrare förslag, bör sista delen av "ö-listan" indragas.

De flesta forskare ser i sista delen av den tillagda namnlistan en uppräknig av ett antal yttre distrikt, som avhängt av eller varit löst knutna till Sverige omkring år 1100.

Två olika infallsvinklar har prövats på denna namnuppräknig: den språkliga och den geografiska. Den språkliga har utgått från namnformen och sökt återfinna en region med motsvarande namn någonstans i Norden — Jöran Sahlgren, Josef Svennung.⁵² Den geografiska infallsvinkeln, som sätter rumslogik före språklig, prövades av Envall utan att röna erkännande. Matts Dreijer gick långt vidare på denna väg och försökte omtolka namnens språkliga sammanhang med utgångspunkt i geografiska aprioris.

En viktig roll i dessa överväganden spelade namnen på nordiska landområden hos antika författare som Jordanes. Härifrån och från Adam av Bremen har man hämtat vägledning för tolkningen av några av Florenslistans namnformer. Emellertid har en möjlighet aldrig diskuterats: att Florenslistans skrivare också kunnat känna till Jordanes och därmed kan ha tagit intryck av gamla beteckningar på nordiska områden i sin återgivning av en förlaga, som han inte förstod. Områdesnamn, som i förklarande syfte tillfogats till 1104 års stiftsförteckning, kan på så sätt ha fördärvats genom senklassiska associationer hos en avskrivare, t.ex. hos Florenslistans skrivare.⁵³

Med tanke på att denna möjlighet inte på förhand kan avvisas, gör man klokt i att pröva bägge metoderna: den språkliga med analys av Florenslistans namnformer, i medvetande om att 1104 års lista kan ha haft en något annan skrivning; och den geografiska utifrån premissen att man eftersträvat en "runda" av liknande karaktär över Nordens ytterområden, efter att man genom gått biskopssätena och landskapen i en sådan "runda".⁵⁴

Den första verkliga "ön" i namnuppräknigen är *Guthlandia*, tolkat som Gotland, som man av följande skäl bör utgå från:

a) Av de följande namnen har ett, *Hestia*, en viss likhet med ett namn hos Adam, nämligen *Aestland* (Adam IV, 17), och detta *Aestland* kallas av Adam *insula*. Andra områden, som Adam betecknar som *insula*, är: *Churland* (IV, 16), förmodligen Kurland, Lettlands västra del; *Fembre*, Femern; den ö där *Rani* bor, alltså Rügen; *Semland* (IV, 18), tolkat som Samland mellan Ostpreussen och det litauiska landskapet Samaiten (jfr. Sempallen innanför Rigabukten), samtliga ytterområden i förhållande till det land, beskrivningen rör sig om. Adams språkbruk och tänkesätt blir förstaeliga, om *insula* betecknar områden som är tillgängliga sjövägen. Vid denna tolkning kan de tas som intäkt för att Florenslistans slutdel från och med Gotland innehåller *insulae* i samma betydelse.

b) Alla namn före *Guthlandia* — utom *Gothia* som del av fastlandet — är okända för Adam. Inget av namnen har karaktär av ö eller landområde som

endast är tillgängligt sjövägen. Det finns ingen anledning att tro, att *insula* skulle hänföra sig till landsdelar nämnda före *Guthlandia* i listan.

c) Namnet *Halsingland* var känt för Adam, men det är okänt vad han trodde att namnet betecknade, vilket framgår av att han kallade det *civitas*. Det framgår inte av hans text om han trodde att det var en del av fastlandet eller endast tillgängligt sjövägen. Florenslistans *Helsingia* har sin givna plats i en lista över *insulae* i betydelserna "område som kan nås sjövägen".

Det finns alltså goda skäl för att sammanfatta namnen efter *Guthlandia* till en grupp för sig och postulera att *insula*-rubriken från början endast avsett denna grupp av områden. Utifrån den geografiska infallsvinkeln skulle vi här kunna ha att göra med en uppräkningslista, vars syfte skulle vara att visa, i vilka områden utom huvudlandskapen, biskoparna i de tre huvudgrupperna: götagruppen, mellangruppen och folklandgruppen, hade fullmakt att arbeta.

Parallelluppställning i tre spalter visar vilken "runda" av denna typ vi nu diskuterar:

Skara	}	Götalanden	<i>Guthlandia</i>
Ljunga			<i>Guarandia</i>
Köping			<i>Findia</i>
Tuna	}	Västmanland	<i>Hestia</i>
Strängnäs		Södermanland	<i>Helsingia</i>
		Närke	<i>Guarmelande</i>
Sigtuna	}	Tiundaland	<i>Teuste</i>
Aros		Fjädrundaland	
		Attundaland	

Ett antagande om att "rundan" skulle ha haft denna funktion stöds av följande förhållanden:

1. kopplingen av *Guthlandia* till *Gothica*-områdena. Att götabiskopen skulle ha fullmakt att arbeta på Gotland ligger helt i linje med den senare utvecklingen.

2. *Guarandia*, tolkat som Varend, var bevisligen en del av götabiskopens område, intill Växjö stift upprättades.⁵⁵

3. att *Teuste*, tolkat som Tjust, står sist i listan ligger i linje med ett sådant antagande, eftersom man lätt kan tänka sig ett koncept där någon av folklandsbiskoparna skulle ha överhöghet över Tjust.

De mellanliggande *Findia*, *Hestia*, *Helsingia* och *Guarmelande* låter sig inte entydigt hänföras till bestämt fastlandsområde. Vid en fördelning av "ö"-nam-

nen borde något eller några av dessa vara kopplade till mälar/hjälmarområdets biskopar.

Möjligheten att tolka *Findia* som Finland bör konfronteras med tolkningsalternativet Finnveden, ett område som kan kopplas till götalandskapens, men inte till mälar/hjälmarområdets biskopliga förvaltning.

Ett *Hestia*, tolkat som Estland, kunde tänkas kopplat både till göta- och till mälar/hjälmarområdenas biskopsförvaltning. Historiskt blev det via Gotland och alltså närmast från götastiften — Linköping — , missionen i Estland kom att utveckla sig, när dessa ansatser blev verklighet från 1170-talet och framåt.

Söker man en meningsfull förbindelse till de två därefter följande områdenamnen *Helsingia* och *Guarmelande*, tolkade som Hälsingland och Värmland, kan egentligen bara mälar/hjälmarområdet komma in fråga.

Helsingia, tolkat som Hälsingland, i kombination med *Guarmelande* tolkat som Värmland, utgör ett par som nära påminner om Adams kombination av skridfinnarnas stift, vars *civitas* skulle vara *Halsingland* och som gränsade till *wermilani*. Visserligen blev det i den historiska utvecklingen inte mälar/hjälmarbiskoparna, som övertog Hälsingland — det blev som bekant den resterande folklandsbiskopen, biskopen/ärkebiskopen av Uppsala. Och Värmland med dess värmlänningar var en del av Skara stift och nämns hos Adam bara som granne till inbyggarna i *Halsingland*-stiftet. Men ett tidigt koncept, som lät både Hälsingland och Värmland koordineras med mälar/hjälmarbiskoparnas förvaltningsområden, skulle passa ganska bra till tiden omkring 1100, med tanke på hur Adam 30 år tidigare beskrivit en situation som kanske förelegat 50 år tidigare.

Det starkaste stödet för att *Helsingia* och *Guarmelande*, tolkat som Hälsingland och Värmland, omkring år 1100 bör förstås som landsdelar satta i relation till mälar/hjälmarbiskoparna, är — under bibehållande av utgångshypotesen om "rundan" — att *Helsingia* tolkat som Hälsingland inte kan anses orienterat till götabiskoparna, och att *Guarmelande*, tolkat som Värmland, inte kan anses orienterat till folklandsbiskoparna. Därmed återstår som enda alternativ — om man som sagt fasthåller den ursprungliga hypotesen — att man i den kyrkliga planläggningen omkring år 1100 opererat med att värmlänningarnas och hälsingarnas områden skulle förvaltas kyrkligt från stiftscentra i mälar/hjälmarregionen.

Avvisas därmed en koppling av *Guarmelande* till folklandsbiskoparna, återstår som ytterområde orienterat till dessa endast *Teuste*. Det krävs mera vittgående tolkningsförsök av typen Bjarmland för *Guarmelande* och Tavastland för *Teuste* för att man skulle kunna tänka sig ett ursprungligt koncept som innebar koppling mellan folklandsbiskoparna och de två sista områdenamnen i listan. Den helhetsbild, man får vid en tentativ kombination av områdenamn, ytterområden och stiftssäten — den trespaltade listan ovan — verkar rimlig och innehåller inga absurditeter. Det realistiska utfallet av tankeexperimentet styrker enligt min mening, att experimentet lyckats och att det uppställda antagandet ligger i närheten av de verkliga förhållandena omkring år 1100. I så fall har

den lista på ytterområden, som kan antas ha medföljt stiftslistan av år 1104, innehållit en plan enligt en geografisk "runda" med följande kopplingar av bestämda ytterområden till grupper av svenska biskopssäten:

1. Göta-biskoparna med residens i Skara, Ljunga och *kaupinga* sörjer — utom i götalandskapen — för kristendomen på Gotland, i Varend, i Finland — eller Finnveden — och/eller i Estland.
2. Biskoparna i mälard/hjälmarområdet sörjer för kristendomen i Hälsingland, Värmland och/eller Estland.
3. Biskoparna i folklanden sörjer för kristendomen i Tjust.

Tesen om korrelation av ytterområden med stiftsområden kan som synes upprätthållas även vid strikt tolkning av områdenamnen efter traditionell språklig analysmetod.

Exkurs: Andra tolkningar

Man kunde eventuellt diskutera, om några av dessa namnformer kan vara anpassade till i dåtiden kända geografiska begrepp och därför i avskriften från Florens har en tillrättalagd språkform. Kan t.ex., som Matts Dreijer hävdar, *Guarandia* spegla ett gammalt namn för Åland? Kan planen ha varit omkring år 1100 att tilldela götalandskapens biskopar Åland som ytterområde? Kan *Findia* endast vara Finnveden, eller står tolkningen "Finland" öppen (var kommer i så fall d-et ifrån), så att ett kommande finländskt stift kan tänkas ha föresvävat planens upphovsmän? För *Guarandia* ser vi ju utvecklingen av det framtida Växjö stift som en möjlighet. Eller kan *Guarmelande* språkligt förstås som tillrättalagd form efter en okänd skrivning för Bjarmland? Kan *Teuste* på motsvarande sätt återge ett tänkt Tavastland?

Av genomgången framgår att det inte är nödvändigt att operera med språkliga tolkningar av denna art. Det innebär dock inte att de är omöjliga eller otänkbara. Man bör kanske ha dem i beredskap, eftersom det också i den ovan anförda, enligt min mening enklaste lösningen finns en del tolkningsproblem.

Vilka särskilda förhållanden kan t.ex. ha orsakat att *Teuste* tolkat som landskapet Tjust skulle nämnas särskilt?

Det tycks inte heller finnas mycket att bygga en koppling av Värmland till mälard/hjälmarområdets biskopar på, utom listans logik och folkgruppernas placering i förhållande till varandra hos Adam. Värmland var som gränsland mot Norge tidigt präglad av västlig mission och ingick hela medeltiden i Skara stift. Folklandsbiskoparna kan inte ha haft något att göra med Värmland, om detta är betydelsen av *Guarmelande*.⁵⁶

Skulle *Guarmelande* i stället kunna betyda Bjarmland, kunde man tänka sig det som missionsområde tilldelat folklandsbiskoparna. Detta kan naturligtvis bara med svårighet förenas med tanken om att ett *Findia*, tolkat som Finland, tilldelats götagruppens biskopar som missionsområde. Därför är tolkningen Finnveden för *Findia* enklare och reser färre problem. Detta gör i sin tur tolkningen av *Helsingia* mera entydig: detta område, tolkat som Hälsingland, bör då enligt planen omkring år 1100 ha tänkts kopplat till mälard/hjälmargruppens och inte till folklandens biskopar, bland annat på grund av den hos Adam förekommande kopplingen av *Hal-singland* till värmlänningarna via skridfinnarna.

Antagandet, att biskopssäten, stiftsområden och "ö"-namn uppräknas kongruent i var sin ny "runda" genom Sveriges geografi, och att de tre namnserierna avser att förmedla kunskap om en viss korrelation mellan biskopssäten, områden och ytterområden, kräver alltså inga halsbrytande språkliga tolkningar av några av de områdesnamn, listan innehåller.

Adams fyra stift i Florenslistan

Som inledningsvis sammanfattat, angavs i Adam-översättningen de omkring 1070 existerande fyra svenska stiftens inbördes förhållande på följande sätt:

1. Skara stift är i funktion.
2. Ytterligare tre stift tonar fram i Adams och ärkebiskop Adalberts planläggning — de kan sägas vara i delvis funktion:
  - a. *Halsingland* med aktivitet mot norr (biskop Stenfi),
  - b. Sigtuna för att verka mot hednatemplet *Ubsola* (etablerat),
  - c. Birka för "det baltiska havets öar" (biskop utnämnd).

Dessa fyra stift bör i listan ha följande motsvarigheter:

<i>Adam omkring 1070</i>	<i>Stiftslistan omkring 1100</i>
Skara	Skara
<i>Halsingland</i>	Tuna
Sigtuna	Sigtuna
Birka	Köping

Av denna identifikation följer att man bör räkna med följande förändringar i stiftsindelningen mellan 1070 och 1100:

1. Skara har delats i Skara och Ljunga.

2. Strängnäs har nyskapats ur ett område som tidigare kanske varit tänkt som Sigtunas verksamhetsfält.

3. En egen biskop har tagit säte i Östra Aros.

Man skulle därmed ha fått fram listan på de sju svenska biskopssätena enligt planen från åren 1100/1101:

1. Skara stift och Ljunga stift har skapats genom delning av Adams Skarastift;
2. Köping stift efterföljer i princip Adams Birkastift;
3. Tuna stift är ett annat namn för Adams *Halsingland*-stift;
4. Strängnäs stift, Sigtuna stift och (Östra) Aros stift tänktes upprättade genom delning av Adams Sigtunastift.

Frågan är då hur själva processen gått till.

I två av Adams stift, Skara och Sigtuna, är kontinuiteten given när det gäller själva biskopssätets namn och placering. Bägge platserna måste antas vara identiska med lokaliteter med samma namn i Florenslistan.

De övriga två Adam-stiften, *Halsingland*-stiftet och Birkastiftet, förutsätter namnförändring och/eller flyttning av stiftscentrum (biskopsresidens, biskopskyrka), enligt de alternativ som genomgås i följande två avsnitt.

Förändringar i *Halsingland*-stiftet

Utgår vi från att Adams *Halsingland* faktiskt är ett eko av det Hälsingland vi känner i dag vid Bottenviken, så kan man logiskt formalisera de alternativa möjligheterna på följande sätt:

Alt. 1. Adams *Halsingland* är = vårt Hälsingland, och

- a) Tuna ligger i Hälsingland, eller
- b) Tuna ligger inte i Hälsingland.⁵⁷

Fallet 1a betyder att ingen yttre förändring av stiftscentrum ägt rum mellan 1070 och 1100. Samma stift med samma biskopssäte, Tuna i Hälsingland, skulle ha skrivits på två olika sätt.

Fallet 1b skulle innebära en flyttning av stiftssätet från en plats i Hälsingland till en Tuna-plats utanför Hälsingland, t.ex. den ort som senare blev Stora Tuna i Dalarna.

Utgår vid däremot från att Adam menat att *Halsingland* var ett stort, obestämt område eller samhälle, en okänd bygd eller "stad" (*civitas*) som han inte hade någon exakt kunskap om, utan bara refererade till, framstår två andra alternativa möjligheter till tolkning av förändringen från *Halsingland* till Tuna: Alt. 2. Adams *Halsingland* är en okänd och obestämd storhet, och

- a) Tuna ligger i det åsyftade området, eller
- b) Tuna ligger inte i det åsyftade området.

Fallet 2a skulle öppna möjligheten för att anta en fast placering av ett norrländskt eller i Dalarna beläget Tuna-stift redan på Adams tid, styrt av den av honom nämnde biskop Stenfi, samt att detta stift fortsatt existerade omkring år 1100.

Fallet 2b skulle betyda en flyttning av biskopssätet, men här föreligger så många möjligheter att operera med olika Tuna-orter att alternativet är ointressant.

Vi ser, att det enklaste alternativet i bägge fallen — oavsett hur mycket Adam visste om *Halsingland* — är a-alternativet, alltså att biskop Stenfi upprättat ett stift som hade centrum i en Tuna-ort, och att Tuna-namnet traderades som beteckning för stiftet när listan till kyrkoprovinsens upprättande gjordes omkring år 1100.

Så får det stå öppet om ett Tuna i Hälsingland, Stora Tuna i Dalarna, eller ett annat Tuna ligger bäst till som sådant biskopssäte. Vi bör räkna med att detta fortfarande omkring år 1100 är ett stift skapat för "skridfinnarna", ett folk som enligt Adam delvis övergått till kristendomen, och som bodde mellan värmlänningar och *Halsingland*.

Förändringar i Birkastiftet

I fallet Birka—Köping kan vi tänka oss två alternativ som utgångspunkt:

a) Adams och abbot Hiltins Birkasäte⁵⁸ har bytt namn till Köping, fast platsen är densamma.

b) Adams och abbot Hiltins Birkasäte har flyttats till en plats vid namn Köping.

Här präglas källaget av den gamla notisen om att Birka förstörts och biskopssätet förenats med Linköping.⁵⁹ Oansett hur notisen tolkas, ger den eko

av en flyttning och gör alltså antagandet om ortsidentitet från Adams och abbot Hiltins Birka till Florenslistans Köping mindre sannolik än flyttningshypotesen. Det är mindre sannolikt, att Adams och abbot Hiltins Birka skulle ha legat på den Köping-plats, som planläggarna omkring år 1100 hade för ögonen. Som redan framhållits, har vi Köpinge på Öland, Söderköping, Norrköping, Linköping, Nyköping att välja emellan som *Kaupinga* omkring 1100.

Man kan naturligtvis inte utesluta, att biskopssätet flyttats från en av dessa Köping-orter till en annan Köping-ort, antingen före eller efter år 1100, och att alltså någon av dessa Köping-orter skulle kunna vara identisk med Adams och abbot Hiltins Birka. Flyttning av biskopssäten är en så ofta förekommande händelse i ett missionsland med hedniska bakslag, att man lika gärna kan tänka sig flera flyttningar som bara en, innan ett biskopssäte når sin slutliga placering. En flyttning från en till en annan av de fem orterna kan ha ägt rum utan namnförändring. Det är naturligt, att vi, som vet hur det gick, rullar upp problemet bakifrån, från den Köping-ort, som fick biskopssätet: Linköping, "kaupangen" vid Lionga ting. Flera möjligheter föreligger:

1. Biskopssätet har flyttats från en för oss okänd "kaupang" i närheten av Lionga ting till själva Lionga ting och därmed givit upphov till biskopssätet Linköping. Adams och abbot Hiltins Birka skulle då ha legat på en plats rätt nära Lionga ting.

2. Biskopssätet har flyttats från en längre bort från Östergötlands centralbygd belägen kaupang till en nygrundad kaupang vid Lionga ting och därmed givit upphov till biskopssätet i Linköping. Adams och abbot Hiltins Birka skulle då ha legat i en annan kaupang, som behållit namnet till våra dagar, och vi har då vid Östersjökusten närmast Köpinge på Öland, Söderköping, Norrköping och Nyköping att välja på.

3. Biskopssätet har flyttats från en Birka-plats till den nygrundade kaupangen vid Lionga ting. Adams och abbot Hiltins Birka skulle då kunna sökas efter metoder, som redan blivit använda: genom ortnamn som har med Birk- att göra, eller genom platser, där en gammal handelsbosättning har kunnat påvisas arkeologiskt.

I dessa tre fall arbetar vi med endast en flyttning. Räkningar med två (eller flera) flyttningar, lyder alternativet:

4. Biskopssätet har flyttats från en Birka-plats till en kaupang längs Östersjökusten, och därifrån (eller med mellanled i en annan kaupang) till den vid Lionga ting anlagda kaupangen.

De fyra alternativen visar, att en flyttning av biskopssätet med namnförändring av en och samma ort Birka till Köping (alt. 1 och 2) är lika tänkbar som en flyttning av biskopssätet från ett Birka till en Köping-ort utan att någon ort bytt namn från Birka till Köping (alt. 3 och 4).

"Birka-problemet" är i ovanstående resonemang uteslutande behandlat som en fråga om läge (geografisk placering). Arkeologiska och bebyggelsehistoriska forskningsresultat — nuvarande och framtida — bör kunna relateras till detta mönster för att man skall kunna identifiera vilka bygder som gynnats mest av

handel under åren 1070—1100 och därför kan anses vara en närliggande möjlighet vid sökandet efter det planerade stiftssätet Köping.

Konklusion om Sveriges sju stift omkring år 1100

Med utgångspunkt i det antagandet, att inget av Adams fyra svenska stift upphört att existera mellan åren 1070 och 1100, har här prövats alternativa möjligheter för vad de hetat och hur de sett ut i en planerad struktur om sju svenska stift omkring år 1100. Möjligheterna är logiskt och realhistoriskt definierade och ganska snävt avgränsande. Det betyder att antagandet om flyttning och namnförändring är vetenskapligt användbart som tankeredskap i hypotesbildningen.

Till de anförda skälen för identitet mellan de två namnförändrade Adam-stiften och Florenslustans två överblivna biskopssäten Tuna och Köping kan fogas, att det är rimligare att räkna med rättslig kontinuitet mellan de av Adam omtalade stiften i Sverige och de stift man planerade eller upprättade i samband med ärkesätet Lunds tillkomst omkring år 1100, än att anta att biskopssäten skulle ha nedlagts och nygrundats.

Frågan om hur de fyra stiften kunnat delas så att man omkring år 1100 nådde fram till en plan om sju stift skulle därmed ha blivit belyst. Flera forskares åsikt, att en ökning av antalet stift i Sverige från fyra år 1070 till sju år 1100 och därefter minskning till fem år 1164 skulle vara otänkbar, har visat sig förhastad. Överflödiga hypoteser är: den om Florenslustans Aros som efterföljare till Sigtuna, varigenom folklandsbiskoparnas antal reduceras till en enda; den att *Kaupinga* hänför sig till det föregående *Lionga*, varav man postulerat ett färdigt Linköpings stift redan för tiden omkring 1100.⁶⁰

Diskussionen om dessa frågor har på grund av sakens skenbart hypotetiska karaktär hittills inte präglats av tillräckligt noggrann penetration av alla problem i förbindelse med upprättande av biskopssäten.⁶¹ Man har t.ex. inte indragit ett i kyrkohistorien bekant fenomen: att ett stift vissa tider stått obesatt. Sedisvakans inträder normalt vid en ämbetsinnehavares död. På Adams tid var det fortfarande ovanligt och kyrkorättsligt suspekt att en biskop förflyttades från ett stift till ett annat. Det framgår tydligt av hans berättelse om hur Adalbert d.y. självrådigt tillträdde biskopstolen i Skara, fast han var utnämnd till Sigtuna.⁶² Orsaken till Adams och ärkebiskop Adalberts missnöje med den i övrigt väl ansedde biskop Adalberts handlande var nog inte bara att hans tillträde i Skara skedde utan ärkebiskopens godkännande, utan att en biskop, som var vigd vid sitt biskopssäte som en man är vigd till sin hustru,⁶³ visade sig otrogen genom att söka sig till ett annat — och i detta fall tryggare — biskopssäte.

För hela det förda resonemanget bör man därför hålla för ögonen dels att vi har svårt att genomskåda om alla de omkring år 1100 uppräknade sju svenska biskopssätena nått lika långt i utveckling eller om några bara var planerade, dels att stiftet kan ha existerat utan att någon biskop ännu var insatt. Vi har

inga källor till vilka personer som blivit biskopar i de olika stiftet. Som juridiskt dokument är den förlorade upprättelsebullen av år 1104, vartill stiftlistan använts som material, en rättssäkring för framtiden, även om år 1100 kanske inte mer än tre eller fyra biskopar var verksamma i Sverige. Vid identitet mellan Adams *Halsingland*-stift och listans Tunastift föreligger t.ex. möjligheten att detta stift i norr aldrig haft någon annan innehavare än den Stenfi-Staffan, som Adam omtalar.⁶⁴ Efter Stenfis död kan hans stift ha administrerats av biskopen av Strängnäs eller av biskopen i Östra Aros eller Sigtuna. För Adams Birkastift under abbot-biskop Hiltin är vi nästan tvungna att anta en lång sedisvakans efter att Hiltin återvänt till Tyskland. Så länge Hiltin levde, var han rättmätig innehavare av den Birka-stol, han blivit vigd till — och vi vet inte när han dog.⁶⁵ När vi räknar med en identitet mellan Birka och Kaupinga som biskopssäten, blir konsekvensen således, att Kaupinga-stiftet kanske varit blockerat så länge det existerade, och att dess flyttning och slutliga uppgående i Linköping haft att göra med personfrågor.

Ett annat fenomen, som hittills inte dragits in i diskussionen, är det om dubbeltitlar. Det finns många exempel på nära sammanförande av två biskopssäten, som genom århundraden har gemensam biskop. Denne biskop bär då bägge biskopssätenas namn i sin titel. Ett känt exempel finns i England: Bath & Wells. Men Hamburg-Bremen är ännu mer närliggande. Man kan gott tänka sig en i källorna inte närmare gripbar period, i vilken det funnits en biskop av "Aros och Tuna" eller "Sigtuna och Tuna", där bägge ortnamnen ingått i titeln. Om listan över biskopssäten från omkring år 1100 är uttryck för missionsplanläggning för framtiden, kan sådana kortvariga konstruktioner inte uteslutas.

Vi vet heller inte hur länge biskopen av Skara också fungerade som biskop bland de andra götarna, de som samlades vid Lionga ting. En period av dubbeltitulatur är absolut tänkbar, så att man under en övergångsperiod haft en "biskop av Skara och Ljunga" eller liknande.

Florenslistan är således inte ett vittnesbörd om sju med visshet existerande och färdigt utbyggda biskopssäten med var sin residerande biskop år 1104. Ett så vittgående bruk av listans vittnesbörd är det inte fråga om i den förda diskussionen. Å andra sidan kan man inte gå så långt att man hävdar, att orter nämnda i ett upprättelsesdokument för en kyrkoprovins inte skulle ha existerat som bebyggelse. Det konkreta problemet är väl, hur stor kristen menighet en ort skulle ha för att anses värdig att bli biskopssäte, och alltså komma med i listan vid kyrkoprovinsens upprättande. Samma fråga kan man ställa flera gånger i missionens historia. Hur många kristna kan det t.ex. ha funnits i Ribe, Slesvig och Århus, när ett tyskt kyrkomöte upprättade biskopssäten i dessa tre orter och biskopar blev utnämnda år 948? Danmarks kung var då ännu inte kristen! Man får utgå från att:

- 1) De sju namnen i listan betecknar sju existerande orter.
- 2) Var och en av dessa sju orter måste ha haft en kristen församling av ett visst omfång.
- 3) De sju orterna bör tillsammans ha bildat ett mönster som missionärernas

generation ansåg vara en god grundval för den svenska delen av den framväxande Lunds kyrkoprovins med dess tre underavdelningar.

Avslutande perspektiv

Två generationer efter inventeringen av de sju svenska biskopssätena för den gemensamma nordiska kyrkoprovinsens räkning — historiskt knuten till Erik Ejegods initiativ och förhandlingar med påve Paschalis II omkring år 1100 — var det Sveriges tur att få en egen ärkebiskop. Mycket hann ske under perioden fram till år 1164. Aros-namnet, som man måste anta var knutet till Östra Aros ännu år 1100, vandrade som bekant västerut, från åmynningen inte långt från Ubsola-templet, till en västligare åmynning.⁶⁶ Att *Halsingland-Tuna*-stiftet aldrig återuppstod måste ha berott på att den biskop, som hade hand om administrationen av det, lyckades förhindra utnämningen av egen biskop och i stället behöll förvaltningen av detta stift i sin egen hand. Denne biskop bör ha varit folklandsbiskopen, som till slut tog sig namn efter det sista återstående Ubsola-templet. Växlingen mellan *Obsalensis* och *Sictunensis* som biskopstitel under 1130-talet hör till detta kapitel.⁶⁷

Också biskop Henrik, som vördas som Finlands apostel, kunde då kanske placeras i en biskopslista, vilket ännu inte skett.

Senast år 1164 är det slut med *Halsingland*-stiftet. I stället omfattade ärkestiftet hela norrlandskusten och även Jämtland. Det är en förändring med politiskt scenskifte som bakgrund. Det leder fram till en ny situation, där Sverige inte längre domineras av götalandskapen, som de gjorde omkring år 1100, utan av ett kungadöme som samlas omkring helgonkungen S:t Erik. För detta kungadöme kommer mälarlandens betydelse långsamt att växa på bekostnad av götalandskapens.

Noter

1. C. F. Hallencreutz, "Adam, Sverige och trosskiftet. Det missionsvetenskapliga perspektivet." *Adam av Bremen. Historien om Hamburgstiftet och dess biskopar*, översatt av Emanuel Svenberg, kommenterad av Carl Fredrik Hallencreutz, Kurt Johanneson, Tore Nyberg, Anders Piltz. Stockholm 1984, 355—378.
2. Tore Nyberg, "Stad, skrift och stift. Några historiska inledningsfrågor." *Adam av Bremen*, 295—339.
3. Tore S. Nyberg, *Die Kirche in Skandinavien. Mitteleuropäischer und englischer Einfluss im 11. und 12. Jahrhundert. Anfänge der Domkapitel Børglum und Odense in Dänemark*. (Beiträge zur Geschichte und Quellenkunde des Mittelalters 10.) Sigmaringen 1986.
4. Ett exempel: "Adam visste, att Birka låg mitt i Sveariket, nära Sigtuna, Uppsala och Södertälje." Sten Carlsson, sakkunnigutlåtande vid tillsättning av professuren i kyrkohistoria, särskilt nordisk, Uppsala i maj 1985, s. 12.
5. *Adam av Bremen* II, 73 och 78, jfr not 301 s. 271, samt III, 18 och 54 med skolion 61.
6. Erik Arup, "Kong Svend 2.s Biografi", *Scandia* IV, 1931, 55—101, här s. 70f, 75.
7. *Adam av Bremen* 1984, s. 271 not 301.
8. C.J.Becker, *Studies in Northern coinages of the eleventh century* (Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab, Historisk-Filosofiske skrifter IX, 4), 1981, 119—174.
9. Niels Lund, "Sven (II) Estridsen", *Dansk Biografisk Leksikon*, 3 upplagan, 1983: "et påstået tolvårigt exsil i Sverige er usandsynligt".
10. Ola Kyhlberg, "Gotland hos Adam av Bremen", *Mänsklighet genom millenier. En vänbok till Åke Hyenstrand*, Stockholm 1989, 147—156.
11. *Knuds-Bogen 1986. Studier over Knud den Hellige*, utg. av Tore Nyberg, Hans Becker-Nielsen & Niels Oxenvad. (Fynske Studier XV.) Odense 1986, häri Ælnoths krönika och samlad bibliografi.
12. *Diplomatarium Suecanum* I nr. 25.
13. *Diplomatarium Danicum* 1,2 nr. 30.
14. T. Nyberg, "König Knut der heilige, Teuzo und der Peterspfennig aus Dänemark", *Archivum historiae pontificiae* 12, 1985, 359—65, och Jürgen Ziese, *Wibert von Ravenna, der Gegenpapst Clemens III. (1084—1100)* (Päpste und Papsttum 20), Stuttgart 1982.
15. Alfons Becker, *Papst Urban II. (1088—1099). 1: Herkunft und kirchliche Laufbahn. Der Papst und die lateinische Christenheit*, Stuttgart 1964. Densamme, 2: *Der Papst, die griechische Christenheit und der Kreuzzug*, Stuttgart 1988. (Schriften der Monumenta Germaniae Historica 19.)
16. Michele Maccarrone, *Vicarius Christi. Storia del titolo papale* (Lateranum, N.S. 18), Roma 1952. P. Zerbi, "Pasquale II e l'ideale della povertà della Chiesa", *Annuario dell'Università Cattolica del S. Cuore* 1964—65, 205—229. Uta-Renate Blumenthal, *The Early Councils of Pope Paschal II 1100—1110*, Toronto 1978. Carlo Servatius, *Paschalis II. Studien zu seiner Person und seiner Politik* (Päpste und Papsttum, 14), Stuttgart 1979. Clauco Maria Cantarella, *Eccelesiologia e politica nel papato di Pasquale II. Linee di una interpretazione* (Studi Storici 131), 1982. Densamme, *La costruzione della verità. Pasquale II, un papa alle strette* (Studi Storici 178—179), 1987.
17. Alfons Becker 1964.
18. Wolfgang Seegrün, *Das Papsttum und Skandinavien bis zur Vollendung der nordischen Kirchenorganisation (1164)* (Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins 51), Neumünster 1967, 109—113. Mer kulturhistorisk är Arno Fellman, *Voyage en Orient du roi Erik Ejegod et sa mort à Paphos*, Helsingfors 1938.
19. Carsten Breengaard, *Muren om Israels hus. Regnum og sacerdotium i Danmark 1050—1170*, København 1982, s. 170—173.
20. Listan är inte ett "dokument" i strikt betydelse.

21. Sven Tunberg, "En romersk källa om Norden vid 1100-talets början", *Språkvetenskapliga sällskapets i Uppsala förhandlingar* 1910—12. (Uppsala Universitets årsskrift 1913.) Uppsala 1913, 14—34.
22. Se "Provinsialkonsil", *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid* 13, 1968 (V. Skånland, T. Dahlerup, J. Liedgren); "Statuter", *ibidem* 17, 1972, sp. 60-63 (E. Buus); "ärbiskop", *ibidem* 20, 1976 (N. Skyum-Nielsen, J. Liedgren, E. Molland).
23. Kjell Kumlien, "Sveriges kristnande — spörsmål om vittnesbörd och verklighet." *Historisk tidskrift* 82, 1962, 249—297, och Arne Palmqvist, "Påvemakt och kejsarinflytande i nordisk kyrkoorganisation." *Kyrkans enhet och papalismen* (Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Historico-Ecclesiastica Upsaliensia 1.), Uppsala 1961, 37—85, överensstämmer med K.B. Westman. Petrus Envall, "Svenska stift och landskap i början av 1100-talet", *Namn och bygd* 37, 1950, 83—99, daterade listans uppkomst efter handskriften till ca. 1123 och menade att missionstidens avslutning i Mälardalen måste ha inträffat minst två årtionden senare än upprättandet av kyrkoprovinsen 1104. Häremot K.B. Westman, Palmqvist, Kumlien och föreliggande undersökning.
24. Yael Katzir, "The Patriarch of Jerusalem, Primate of the Latin Kingdom." *Crusade and Settlement*, utg. av Peter W. Edbury, Cardiff 1985, 169—175, hänv. till outgiven text av R. L. Benson.
25. Samma problem Knut Görich, "Ein Erzbistum in Prag oder in Gnesen?" *Zeitschrift für Ostforschung* 40, 1991, 10—27.
26. Palmqvist 1961, 58—60. Görich som föreg. not.
27. Grundstrukturen i listan beskrivs av Tunberg 1910—12, 19f, som anför de spanska stiftet efter Mommsens utgåva i *Monumenta Germaniae historica, Auctores antiquissimi* IX, 584ff. Tanken om listan som läromedel i geografi har framförts av Palmqvist s. 67 och rönt bifall av Kumlien s. 268. Jfr. Heinrich Börsting, *Das Provinciale Romanum mit besonderer Berücksichtigung seiner handschriftlichen Überlieferung*, Diss. Münster 1936.
28. Palmqvist s. 82 om skrivytan i handskriften.
29. Även Palmqvist 1961 s. 81—83 har letts på villospår av den oriktiga ordningsföljden. Att listan skulle innehålla spår av jurisdiktionsstrider om Lunds ställning måste avvisas.
30. Kumlien 1962 s. 268 och 278f överväger om skrivaren kan ha hämtat Polen- och Norden-listorna ur en annan förlaga är Spanienlistorna, men menar också att kombinationen kan ha skett i föregående avskrivningssteg, Kumlien s. 279.
31. Palmqvist s. 82 not 5 avvisade Envalls (not 23 och 45) syn på den dubbla förekomsten av Lund som "helt stridande mot källan". Att Envall inte fick medhåll i sina korrekta slutsatser berodde troligen på att han trots bristfällig paleografisk och innehållslig analys hävdade att listan var uppställd med "den formella noggrannhet, som utmärkte medeltidskyrkan" (1956 s. 390), att stiftsstäderna uppräknas i "noggrann geografisk ordning" (1950 s. 84), och när han talade om "den exakthet och den systematiska ordning, varmed förteckningen är gjord" (1950 s. 99). Denna karakteristisk måste med Envalls argumentering te sig mera som ett postulat. Att en informant använder mnemotekniska hjälpmedel så att en namnserie följer en viss geografisk "runda" fungerar som ett enkelt arbetsredskap, inte mer.
32. Niels Skyum-Nielsen, "Das dänische Erzbistum vor 1250." *Kirche und Gesellschaft im Ostseeraum und im Norden vor der Mitte des 13. Jahrhunderts* (Acta Visbyensia III), Göteborg 1969, 113—138. Jfr. not 23.
33. Lars Gahrn, *Sveariket i källor och historieskrivning*, Göteborg 1988 (Meddelanden från Historiska Institutionen vid Göteborgs Universitet 36), och J.B.L.D. Strömberg, *Svearnas Uppsala och den tidiga svenska kungamakten*, utan år (Historiska Institutionen vid Uppsala Universitet) upprätthåller tron på en motsättning mellan svear och götar som två likställda folk i nuvarande Sverige. Per Stille, "Adams av Bremen

användande av termen *goter*", *Fornvännen* 83, 1988, 104—107, har häremot velat tolka begreppet "goter" som äresnamn utan säker etnisk anknytning, en värdefull synpunkt, om man bara bibehåller ett minimum av göta-begreppets geografiska förankring, jfr. namnet Göta älv, Josef Svennung, *Jordanes und Scandia. Kritisch-exegetische Studien* (Skrifter utgivna av K. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Uppsala 44:2 A), Uppsala 1967, s. 66—72, och T. Nyberg, "Adam av Bremen och terminologi", *Fornvännen* 82, 1987, 115—126.

34. Vad detta innebär, kan diskuteras. Kanske skulle Island inte tillhöra den nya kyrkoprovinns, kanske "glömde" man att det redan fanns en biskop på Island, kanske betraktade man honom som fortfarande underställd ärkebiskopen i Bremen, vi vet det inte. Jfr. Nyberg 1986, s. 66—69. Dens., "Adam av Bremens syn på Norden", *Dokumentation av medeltidssymposiet i Lidköping 21—22 april 1990*, Lidköping 1990, 13—21.
35. Redan Tunberg (not 21) polemiserade mot att de första tyska utgivarna av Florenslistan i *Monumenta Germaniae historica* (not 27) betvivlat att det i listan rörde sig om biskopssäten.
36. Nyberg 1986 (som not 3), 35—58.
37. Kumlien s. 269 not 68 åberopar P. Riemanns förfelade syn på Börglum klostrets och domkapitels uppkomst, vederlagd av Nyberg 1986, s. 79—110. Vestervig har troligen aldrig varit stiftsort, biskopen kan däremot ha använt Hjörning som referens.
38. Se *Knuds-Bogen 1986* (som not 11).
39. Nyberg, "Stad, skrift och stift" (som not 2).
40. Nyberg 1986, s. 35—43. Envall 1950 överskattade listans juridiska exakthet i sitt försök att etablera symmetri i den.
41. Denna fråga tycks ej ha ställts tidigare.
42. Josef Svennung (ovan not 33). Nyberg 1986, 38 not 159.
43. Palmqvist har ej vederlagt den tolkningstradition som representeras av Envall, vilket felaktigt framfördes i ett utnämningförfarande (ovan not 4). Själva principen, att all muntlig tradering använder mnemotekniska hjälpmedel, har inte diskuterats, inte heller fenomenet *circumambulatio*, att markera rättslig äganderätt genom att gå eller rida omkring ett område.
44. Nyberg i *Adam av Bremen*, "Stad, skrift och stift".
45. Envall 1950 (not 23) och dens., "Liunga, Kaupinga och Arosa. Ortnamnsforskning som historiskt hjälpmedel." *Historisk tidskrift* 76, 1956, 372—392, övertaget av Oskar Björnånger, *Ur Köpings medeltidshistoria*, Köping 1960. Att *Liunga. Kaupinga*. skulle tolkas "Linköping" och alltså punkten mellan de två namnen vore ett skrivfel (uppkommet ca. 1120?), hävdades av Jarl Gallén, "Kring det s.k. Florensdokumentet från omkring år 1120", *Historisk tidskrift för Finland* 43, 1958, s. 1—26. Palmqvist anslöt sig härtill s. 45 och not 6 (jfr. Nyberg 1986, s. 44) och tolkningen dyker upp i all litteratur om Linköping. Men argumentet var att förbindelsen "Lyngacopensis episcopus" finns år 1139, alltså inemot fyra årtionden efter att listan uppstått. Detta argument är otillräckligt gentemot källans egen orddelning.
46. Lars Karlén, "Medeltid och äldre vasatid till omkring 1570", *Nyköpings stads historia*, utg. av Stellan Dahlgren, 1, Nyköping 1973, 3—151, här s. 8—14, spec. 13f. med not 36, som visar skepsis mot Mikkolas tolkning av en rysk krönikenotis från 1188 som gällande Nyköping. Mikkolas tolkning kan dock underbyggas, se John Lind, "Varæger, nemcer og novgoroder år 1188. Hvor var Chorzec og Novotorzek?" *Historisk tidskrift för Finland* 66, 1981, 145—177, här s. 161f. Sven Ljung, *Söderköpings historia 1: Tiden till 1568*, Söderköping 1949; dens., *Norrköpings historia intill 1568* (Norrköpings historia 2), Stockholm 1965.
47. Ragnhild Boström, *Köpings kyrkor*. (Sveriges kyrkor, Öland, 170.) Stockholm 1977. För öländska kyrkors höga ålder i allmänhet: Ragnhild Boström & Thomas S. Bartholin, "Dendrokronologisk datering av några öländska kyrkor", *Hikuin* 17, 1990, 201—210.

48. *Diplomatarium Suecanum* 1, nr. 58, *Diplomatarium Danicum* 1,3 (1977) nr. 23, här daterat "[1171—1172] 7. september".
49. Sune Lindqvist, *Den helige Eskils biskopsdöme*, Stockholm 1915.
50. Jan Arvid Hellström, *Biskop och landskapssamhälle i tidig svensk medeltid* (Rättshistoriskt bibliotek 16), Stockholm 1971, s. 60—73.
51. Jan Liedgren, "Västerås medeltida biskopslängd", *Studier i äldre historia tillägnade Herman Schück*, Stockholm 1985, 115—125, ifrågasätter ej Kjell Kumlien, *Västerås till 1600-talets början* (Västerås genom tiderna 2), Västerås 1971, s. 50—62, vad beträffar 1100-talsdelen av biskopslistan. Angående Arosa som Östra Aros (Palmqvist s. 45f) se Nyberg 1986, s. 44 not 189. Palmqvist övervärderar Stefan Söderlinds argument när han säger s. 45 not 4, att Söderlind "visade på det ohållbara" i Envalls resonemang om Liunga, Kaupinga och Arosa. Söderlind hävdar visserligen detta, men för Arosas del är hans argument magra.
52. Jöran Sahlgren, "Sveaväldets uppkomst." *Namn och bygd* 19, 1931, s. 131—143. Josef Svennung 1967, som ovan not 33.
53. Diskussionen om folknamn hos Svennung i *Jordanes und Scandia* och andra av hans verk visar, att lärda författare som använt Jordanes har kunnat företa ett otal av identifikationer och etymologier av medeltida typ, när de stod inför uppgiften att "förklara" kryptiska områdenamn, som de på ett eller annat sätt fick kännedom om. Både uppgiftslämnare, som omkring år 1100 inför den romerska kurian redogjort för Nordens geografi, och skrivaren till Florenslistan från omkring år 1120 kan ha berikat ursprungligt vetande genom lärda senklassiska associationer och förklaringar och därmed eventuellt påverkat skrivsätt och stavning.
54. För problemet "öar" se Ola Kyhlberg 1989 (som not 10), s. 151, där det påpekas, att semantiken för ordet "ö", *insula* hos Adam, står nära "det moderna, svävande begreppet 'landsända'".
55. Lars-Olof Larsson, *Det medeltida Varend. Studier i det småländska gränsländets historia fram till 1500-talets mitt* (Bibliotheca historica Lundensis 12), Lund 1964. Herman Schück, *Ecclesia Lincopensis. Studier om Linköpingskyrkan under medeltiden och Gustav Vasa* (Stockholm Studies in History 4), Stockholm 1959.
56. Sten Carlsson har (som ovan not 4) ej förstått syftet med min iakttagelse (1986 s. 56), att Uppsala ärkestift på intet ställe gränisar till Linköpings eller Skara stift, utan hela det mellanliggande området stiftsmässigt är en sammanhängande landmassa utgörande Strängnäs stift och Västerås stift. Fördelen med ett sådant arrangemang för det nya, oerhört utsträckt ärkestiftet efter 1164 är ju, att man dels har expansionsmöjligheter österut — jfr. det senare Åbo stift — , dels vid inflytande på biskopstillsättningarna i Västerås och Strängnäs är fri från direkt konfrontation med kyrkliga problem i en historiskt annorlunda och äldre omgivning som dem Skara och Linköping stift representerade.
57. Tuna tas här i den möjliga mångfaldighet som skisserats av Hellström (ovan not 50). Jfr. Nyberg 1986, s. 50 not 212.
58. Här åsyftas ingen diskussion om Birka på 800- eller 900-talen, utan det gäller det okända Birka, som ärkebiskop Adalbert av Hamburg-Bremen använde som titel vid utnämningen av abbot Hiltin till biskop på 1060-talet, jfr. Ola Kyhlberg (som not 10), som s. 154 citerar S.-E. Pernlers diskussion härom i *Gotlands medeltida kyrkoliv — biskopar och prostar. En kyrkorättslig studie*, Visby 1977, 49—51. Det är ingenstans utsagt i *Adam av Bremen* 1984, IV:F och IV:20 med not 654 samt s. 249 skolon 127, om denne abbot som biskop någonsin sökt eller funnit en plats vid namn Birka, och om han någonsin utövat ämbetsplikter i Norden, ev. från en sådan plats. Däremot torde den premissen vara giltig, att en sådan plats existerat och att den föresvävat Adalbert och Adam som ett kommande centrum för kristendomen i Norden eller Östersjöområdet — eller att de hade hört talas om den och därför beslöt inviga abboten till biskop med residens i en sådan ort (Adalberts och/eller Adams idé att den skulle vara en *metropolis*, Adam IV:20 och Nyberg, "Stad, skrift och stift" s. 330).

59. Herman Schück, (som not 55), 47f not 22. Nyberg 1986, s. 54.
60. Gallén 1958. Envall (1950 s. 96) förklarade minskningen av antalet biskopssäten i Sverige från 1120 till 1164 med att de på Florenslistans tid var missionsstift utan fasta gränser; då fasta gränser senare infördes, behövdes inte så många stift. Principiellt måste man dock ställa sig skeptisk till förklaringen om missionsstift, eftersom ett biskopsresidens alltid utgör början till ett fast stift, även om gränsen till grannstiftet ännu inte är klart utlagd. Envalls förklaring måste därför avvisas. Å andra sidan försökte Envall förgävs att vinna gehör för sina argument om att Galléns tolkning var ytlig och otillräcklig: Petrus Envall, "Florenslängden", *Historisk tidskrift* 81, 1961, 35—54.
61. Gunnar Smedberg, Ärkestiftets uppkomst och indelning, i: *Uppsala stifts herdaminne I:1: Stiftshistoriska perspektiv*, utg. av Ragnar Norrman, Uppsala 1980, 18—22, kan inte anses tillräcklig. Han har t.ex. inte använt de båda tänkvärda bidragen Ingvar Andersson, "Uppsala ärkestifts tillkomst", *Historisk tidskrift* 84, 1964, s. 389—410, och Bengt Strömberg, *Uppsala ärkesäte 800 år*, Uppsala 1964, jfr. Nyberg 1986.
62. *Adam av Bremen* (III,76=) IV,E, tryckt *Diplomatarium Danicum* 1,2 Nr. 8 med datering [1066—1069].
63. Not med referens till den kanoniska rätten i *Diplomatarium Danicum* 1,2 sid. 16.
64. *Adam av Bremen* IV,24.
65. Sture Bolin, "Kring mäster Adams text." *Scandia* 5, 1932, 205—250, här s. 247 med hänvisningar. Hellström 1971 s. 74.
66. Nyberg 1986, s. 57 not 227. Jfr. Palmqvist s. 45f: "I fråga om Sundquists, Envalls och Adolf Schücks teorier om Östra Aros fann Gallén det orimligt, t.ex. att det nya biskopssätet i Västerås skulle få samma namn, Arosiensis, som det nya Uppsala stift, vilket enligt dessa forskare skulle ha bildats ungefär samtidigt genom sammanslagning av ett äldre biskopssäte Aros med Sigtuna stift. Detta skulle ha förutsatt avsiktlig tvetydighet." Palmqvist har här enligt min mening nämnt den egenskap, som kan förklara namnets vandring västerut: dubbeltydighet. Den egenskapen har man haft behov för om man velat visa, att *Arosa* stift av år 1104 bestod vidare samtidigt som Sigtuna stift ersattes av Uppsala stift, så att man 1164 inte kunde hävda, att *Arosa* stift blivit nedlagt. Det kan ha varit en obehaglig anklagelse mot svenska kyrkomän, om man kunde anföra mot dem att de låtit nedlägga t.ex. Sigtuna och Tuna stift utan ersättning. Det kunde ju tolkas som att den nye Uppsalabiskopen efter Siwardus, som sannolikt dog år 1157 (nästa not), försökt skaffa sig ett större stift än han hade tilldelats tidigare, kanske med tanke på de förestående förhandlingarna om en svensk kyrkoprovins. Ett Hälsingland-stifts eventuella fortsättning i Finland som Åbo stift hör med till problemet, jfr. Hellström 1971, s. 67—73 och Nyberg 1986, s. 75f.
67. Studier omkring biskop Siward av Uppsala resp. Sigtuna: Tönnes Kleberg, *Medeltida Uppsalabibliotek I: Biskop Siward av Uppsala och hans bibliotek* (Acta Universitatis Upsaliensis C: Organisation och historia 15), Uppsala 1968, s. 6—24, och — tydligen utan vetskap om Kleberg — Arne Odd Johnsen, "Siwardus episcopus upsallensis". Om den første biskop i Uppsala." *Kyrkohistorisk årsskrift* 81, 1981, s. 29—38. Johnsen godtar 1157 som dödsår för Siwardus, jfr. *Monumenta Germaniae historica, Scriptores* 25, s. 503 not 4, med dödsdagen 30 oktober enligt den af honom funna notisen i British Library, Cotton Nero CIX fol. 14v.